

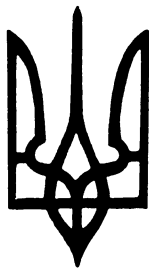
НАЩАДКИ СВЯТОЇ ТРИЙЦИ

ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ СИМВОЛІКИ

СЕРІЯ: «ІСТОРИЯ. НАЦІЯ. КУЛЬТУРА»

НАШАДКУ СВЯТОЇ ТРІУЩІ

Генеза української
державної символіки
в дослідженні кандидата
філософських наук
Олексія Братка-Кутинського

Київ,
видавництво Міжнародного
товариства «Білий птах»

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА СИМВОЛІКА

Історія національно-визвольних рухів свідчить, що в моменти їхнього піднесення суспільна увага зосереджується на проблемі джерел, історії та семантики національної символіки. Це цілком природно, бо національні символи — не випадкові значки і барви. Вони постають внаслідок історичного та культурного розвитку народу і тісно пов'язані з його духовністю, з його прагненням до єднання, готовністю до здійснення своїх національних завдань та забезпечення національних інтересів.

Єдиним надійним засобом захисту національних інтересів є створення національної держави. Природно, що в разі поневолення нації насамперед ліквідуються традиційні національні символи, а замість них нашвидкоруч фабрикується і нав'язується нації інша, імперська символіка. У тих представників поневоленої нації, які піддаються імперській пропаганді, відразу обривається зв'язок з національною культурною традицією, слабне і зникає інтерес до історії та культури свого народу, а завершується все це втратою мови і повною денационалізацією.

Українська державна символіка, — як у скитських царів, у старокняжій Київській державі та в УНР, — відображує традиційну українську національну символіку, що формувалася протягом тисячоліть і належить до найбагатших та найзмістовніших символічних систем людства. Ключем до її розуміння є чільний її символ, нині відомий під назвою «Тризуб».

Попри десятки досліджень, семантика знаку, його сакральне приховане значення не є очевидним. Тому більшість дослідників і розпочинає свою роботу зі спроб розгадати таємницю знаку. Ми теж не порушимо цієї традиції. Але, насамперед, прокоментуємо здогадки попередників.

На початку нашого сторіччя баронові М. А. Таубе

пошастило систематизувати підходи до розв'язання проблеми та започаткувати класифікацію значень Тризуба¹. Цю класифікацію, доповнену в сорокових роках М. Андрусяком², а у п'ятдесятих В. Січинським³, наводимо нижче, з додатком нових імен та оцінок Тризуба, що з'явилися у другій половині сторіччя.

1. Тризуб символізує державну владу і є:

1.1.— знаком державності Рюриковичів (Н. М. Карамзін, 1815 р., І. М. Снегірьов; Б. А. Рибаків, 1940 р.);

1.2.— наверхшам візантійського скіпетра — «диканкієм» (О. С. Уваров);

1.3.— скіпетром скитських царів (Д. Самоквасов, 1894 р.);

1.4.— зображенням корони (Вільчинський, 1908 р.).

К о м е н т а р: носіями Тризуба (див. табл. VI) є переважно боги (Шіва, Вішну, Нептун, Деметра) і святі (Триптолем, Падма Самбхава), які до суєтних державних справ не причетні. Отже, Тризуб символізує щось глибше, ніж державну владу. Те, що символ використовувався Рюриковичами, скитськими царями тощо як державний, не викликає заперечень, але це аж ніяк не розкриває його змісту і не пояснює, чому він використовувався в такій ролі.

2. Тризуб є християнською церковною емблемою, а саме:
— 2.1.— трикирієм (О. Ф. Воейков, 1816 р., С. Шадур, 1836 р., І. Сахаров, 1842 р., Й. Рейхель, 1842 р.);

2.2.— лабарумом (Волошинський, 1853 р., Жілль, Гуттен-Чапський);

— 2.3.— хоругвою (Тілезіус, 1882 р., Салет);

2.4.— голубом св. Духа (А. А. Кунік, 1860 р., В. В. Стасов, Г. Гільдебранд, Кене, Т. Й. Арне, 1913).

К о м е н т а р: Тризуб шанувався хеттами, індоарійцями й еллінами за тисячі років до народження Христа і появи християнської церкви (див. табл. Іб. Різновиди Тризуба).

3. Тризуб символізує:

3.1.— норманського крука (Б. фон Кене, 1859 р.);

3.2.— норманського сокола (П. Павльзен, 1939 р., Р. Смаль-Стоцький, 1942 р., Глазунов, 1981 р.);

3.3.— генуезько-литовський портал (С. Строганов, 1860, Й. Лелсвель).

К о м е н т а р: знак Тризуб старший на тисячі років від норманів, генуезців і литовців.

¹ Таубе М. А., Загадочный родовой знак семьи Владимира Святого, Сб. ст., посвященных П. Н. Милюкову, 1859—1929, Прага, 1929.

² Андрусяк М., Тризуб, товариство «Вернигора», 1947, с. 7—15.

³ Січинський В., Український тризуб і прапор, Вінніпер, 1953, с. 27—32.

4. Тризуб — монограма:

4.1.— рунічна (І. І. Толстой, 1882 р., А. А. Кунік, Н. П. Чернов, А. В. Орешников);

4.2.— візантійська (К. В. Болсуновський, 1908 р., А. І. Соболевський, Т. Скотинський);

— 4.3.— українська (В. Пачовський, 1923 р., О. Пастернак, 1932 р.);

4.4.— скитська чи грецька (Н. П. Розанова, 1956 р.).

К о м е н т а р: можливо, хтось і зашифрував у Тризубі свої монограми й тексти, але навіщо богам чиїсь монограми носити на скіпетрах? Можливість використати Тризуб для зашифровки монограм не розкриває його сакрального змісту.

5. Тризуб — геометричний орнамент:

5.1.— візантійський (І. І. Толстой, 1886 р.);

5.2.— східний (Н. П. Кондаков, 1891 р.);

5.3.— слов'янський чи варязький (Левшиновський, 1915);

5.4.— ірійсько-варязький (М. А. Таубе, 1929 р.).

К о м е н т а р: знак Тризуб у тому чи іншому варіанті входить, як і інша подібна символіка, до орнаментів кожного народу Землі. Але ж констатація цього ніяк не пояснює семантики знаку.

6. Тризуб — це стилізована квітка, трисвічник (Шодуар, Вейков, Сахаров, Шуберт)¹

К о м е н т а р: так, квітка, підсвічник і ще багато інших речей можуть бути стилізовані під Тризуб. Але ж це, як і визнання Тризуба орнаментом, не розкриває потаємного значення символу.

7. Тризуб — схематичний рисунок лука зі стрілою (А. В. Толстой, 1882 р.).

К о м е н т а р: Тризуб і лук зі стрілою часто зображуються поряд (табл. VI, рис. 9, 10, 11), отже, не символізують одне другого.

8. Тризуб — символ блискавки (В. Кедровський).

К о м е н т а р: символ блискавки, незаперечно, пов'язується з богами-громовиками (Тешубом, Юпітером, Зевсом), яких справді зображали з Тризубами... Але з Тризубами зображали і богів землеробства (Деметру, Треоптолема), де Тризуб нагадує рослину, а не блискавку (табл. Іб і VI) і символізує родючість.

¹ Прізвиза подано за В. Січинським, отже без ініціалів і дат, як і в оригіналі.

9. Тризуб — символ влади над трьома світами: небесним, земним і підземним (С. Наливайко, 1990 р.).

К о м е н т а р: символу влади над трьома світами не може існувати, оскільки ці світи принципово не поєднані.

10. Тризуб — це емблема:

10.1.— якоря (І. А. Бартоломей, 1861 р., Г. Шаповалов, 1989 р.);

10.2.— норманського шолома (П. Н. Мілюков, 1882 р.);

10.3.— сокири (П. М. Сорокін, 1894);

10.4.— прапора (А. Саллет, 1898);

10.5.— рибальського знаряддя (М. Міллер, 1946 р.);

10.6.— колоска — хліборобського оберега (Б. Чепурко, 1990 р.).

К о м е н т а р: такі різноманітні припущення ґрунтуються лише на інтуїтивно-емоційних здогадах.

Як видно з наведеного переліку, гіпотез щодо семантики Тризуба багато, але жодна з них не може бути прийнята незаперечно. Причин для цього є кілька і перша з них — намагання розгадати походження і семантику знака, спираючись виключно на асоціації, нав'язні його графічною формою. Це, природно, породжує десятки тлумачень.

Другою суттєвою причиною є специфічність сучасного, обмеженого науковими догмами мислення, яка полягає у катастрофічному занепаді духовності, що розпочався з розвитком матеріалізму та прагматизму і вилився в огульне заперечення всього нематеріального, отже, перетяв шлях до глибинного розуміння будь-якої символіки.

Нам здається, що, для повнішого розуміння символіки Тризуба, треба спробувати хоча б частково реставрувати історичну психологію і культуру, якою жила тогочасна навколочорноморська Ойкумена.

* * *

Не так уже й важко здогадатись, що віддати перевагу Тризубові перед середньовічним традиційним набором державних знаків київській князь Володимир Великий міг лише в тому разі, якщо за Тризубом стояло якесь глибше значення, ніж за популярними тоді, конкретними зображеннями корони, орла чи лева; якщо цей знак посідав особливе місце у культовому світі наших пращурів і був пов'язаний з усім комплексом їхніх релігійних та етичних уявлень. Який же символ стояв за цим знаком?

Відповідь не лежить на поверхні наших знань, оскільки

знак не символізує щось належне до речей і явищ, а сягає значно глибших шарів світобудови.

На тому, що світобудова має не один, а три основні плани буття, сходяться усі людські вчення — від матеріалістичних до ідеалістичних. Перший план — це світ речей і явищ, доступний кожному. Другий план — це світ програм і законів, що визначають речі та явища. Третій план — це світ сил і причин, що «примушують» речі і явища реалізуватись, а програми і закони — керувати цією реалізацією. Саме до символіки сил і причин, тобто до третього, найглибшого плану світобудови, і відноситься знак, названий «Тризубом».

Отже, не дивно, що навіть якнайстаранніші пошуки значення Тризуба, які велись у першому плані буття (плані речей і явищ), не могли привести до розгадки символу.

Щоб потаємна і складна символіка Тризуба розкрилась нам, візьмемо до уваги, що наш світ має не лише три плани буття, згадані вище, але й тримірність. Три напрямки виміру — ширина, довжина і височина, — розгортаючись і наростаючи, творять об'єм і простір нашого світу. Так само, розгортаючись і наростаючи, три типи кварків творять усі елементарні частки, атоми і молекули, зрештою — тіла нашого світу... Так само три кольори — синій, жовтий, червоний — творять всю гаму його найтонших барв... Так само славнозвісна гегелівська тріада (теза, антитеза, синтез) творить наші поняття, гіпотези і теорії, зрештою — наші знання. Отже, нашому світові притаманна і триєдина світобудова, і триєдина формотворча енергія.

За найдавнішими і за найсучаснішими постулатами, в основі світобудови лежить необмежена, невизначена фундаментальна фізична реальність — Абсолют (за сучасною термінологією — Вакуум). Ця реальність сприймається нами як порожнеча (санскрит. — Шунья), тобто не сприймається зовсім. Такий феномен сприймання зумовлений тим, що всі сили цієї фундаментальної реальності повністю врівноважені, отже, ніяк не виявляють себе. Однак це «велике ніщо» (Абсолют, Вакуум, Дао і т. п.) є найфундаментальнішою абсолютною фізичною реальністю, що ховає у собі всі можливі стани, частки, форми і вияви. Так в основі усіх фізичних явищ лежать квантовані поля, основою яких є вакуумний стан. Саме Вакуум породжує вторинну фізичну реальність — квантовані поля різної міри зв'язності (санскрит. — Майя), тобто, наш тримірний світ.

Процес породження нашого тримірного світу з Вакууму (Абсолюту, Дао) починається внаслідок порушення рівноваги у якійсь частині Вакууму, що відразу «проявляє»

потенцію цієї частини — два полюси, що діють як два комплекси протилежних енергій. Різні вчення дають різні назви цим полюсам-енергіям: позитивний і негативний; чоловічий і жіночий, батьківський і материнський; мудрість і знання; розум і душа; Ян та Інь; вогонь і вода тощо.

Повністю врівноважене поєднання протилежних сил знову повертає їх до стану Вакууму (Абсолюту); неврівноважене поєднання породжує третю силу, яку звать синівською енергією, життям, силою тяжіння (або інакше — любов'ю), речовиною, землею. В цьому разі усталюється три комплексні сили-енергії, які й творять різні комбінації енергій і часток — квантовані поля¹, або, за релігійною термінологією, «проявлений світ».

У давньокитайському світоглядному трактаті «Дао-де цін» сказано: «Дао народжує одного; з одного стає двоє; з двох стає троє; троє народжують все (безліч речей, істот і явищ). Все народжене сповнене Ян та Інь і пронизане Ці»². Анатолічні тексти про триєдину природу світу можна знайти у багатьох інших релігійних та філософських вченнях.

Наші далекі предки користувались іншою термінологією, ніж та, що прийнята в сучасній фізиці, однак визнавали ту ж саму картину триєдиної світобудови і намагалися бути в ладу з триєдиною світотворчою енергією космосу. Їхні знання про основні закономірності світотворення і світобудови виражалися в уособленні космотворчих сил в образах богів. Така форма, на відміну від наукової (пасивно-книжної) є живою формою спілкування з пізнаними силами, отже, й більш сприятливою для використання їх у регламентації свого побуту, прискоренні етногенезу і зміцненні своїх позицій у житті. Таку активну роль знань уможливорює релігія, яка, на відміну від науки, «не слова і не теорія. Вона здійснення. Суть її не в тому, щоб слухати й сприймати. Вона в тому, щоб бути й поставати»³.

Виражаючи свої знання про могутні космотворчі сили у персоніфікованій формі, трактуючи ці сили як реальні, подібні до людей, але невимірно могутніші істоти, наші предки полегшували собі можливість спілкування з цими силами, можливість прилучення своїх енергетичних систем

¹ А. М. Мостепаненко і В. М. Мостепаненко у статті «Концепція вакууму у фізиці і філософії» («Природа», 1985, № 3) пишуть: «За квантово-польовою картиною світу, в основі усіх фізичних явищ лежать квантовані поля. Оскільки вакуумний стан — це основний стан кожного квантованого поля, вакуум можна вважати найфундаментальнішим видом фізичної реальності». (с. 38).

² Дао и даосизм в Китае. М., Наука, 1982, с. 149.

³ Роллан Ромен, Собр. соч., Госиздат, Л., 1936, т. XX, с. 18.

до вищих енергетичних систем Космосу, до більш досконалих і витончених енергій, що трансформувало, витонщувало, розвивало людську психіку і тіло. Адже групові й індивідуальні молитви, містерії, ритуали й обряди спрямовували увагу, думки й почуття (тобто енергетичні компоненти людини) до певних космічних сил, які мали безпосередній вплив на життя людей, їхню долю і їхні шанси вижити, стати досконалішими.

Вже в палеоліті наші предки чудово орієнтувалися в головних і другорядних космічних силах. Найзагальніші світотворчі сили (позитивна й негативна енергії світобудови) уособлювались ними в образах прабогів Всесвіту, Галактики та світотворчих сил конкретнішого плану — системних богів, що творять Землю і життя на ній.

Культу Сонця-Вогню¹ і втіленої космічної води — Дани дожили до наших днів у святах Різдва, Івана Купала та інших. Зберігся, зокрема, ритуал поєднання священного вогню і священної води (на Восвяття, на Купала тощо).

Отже, триєдиність світотворчих сил і створеної ними світобудови здавна була відома людям. Знаючи про триєдиність світобудови і намагаючись гармонізувати себе з нею для полегшення свого життя, люди зображали її у своїх ритуальних діях, предметах культу, священних текстах та захисних містичних знаках.

* * *

До найдавніших знаків, що символізують світотворення і світобудову, належать знаки трійці: хрест, тризуб, триквестер, трикутник, шестикутна зірка, сварга, триколо, даоська трійця, дерево життя, жезл Кадуцея та ін. і їхні модифікації (табл. I, Ia, Ib).

Хрест — знак тримірного всесвіту², життя. Разом з тим у ньому підкреслюється значимість синівської енергії (третьої сили — Любові (Землі), що досягається шляхом поєднання

¹ Сонце і вогонь мали навіть однакову назву — «Сварожич», різнилися лише їхні символічні знаки.

² Повний хрест є тримірним, просторовим символом, оскільки твориться перетином двох площин. Плоске його зображення, як перетин двох ліній, є неповним хрестом.

чоловічої енергії — вогню (зображуваної у віруваннях всіх народів вертикальним стовпом (табл. I, мал. 1), з вологою жіночою (зображуваною горизонтальним знаком (табл. I, мал. 2), при якому обидва протилежні символи немовби зникають, зливаючись в один (табл. I, мал. 3).

Хрест, що обертається (сварга, свастика), символізує розвиток всесвіту. При цьому обертання хреста за годинниковою стрілкою (табл. I, мал. 4) символізує рух від матеріального до духовного, тобто еволюцію, а обертання проти годинникової стрілки (табл. I, мал. 5) — рух від духовного до матеріального, тобто інволюцію¹.

Найсвященнішим хрестом єгиптян був Анкх (табл. Ia, мал. 1), поєднання хреста Тау (табл. Ia, мал. 4) з ієрогліфом, що означає вхід (табл. I, мал. 12). Анкх символізує життя, живе, заповіт, циклічність, безконечність. Такого хреста тримали у руках єгипетські Боги й фараони, його ж зустрічаємо й у поховальному ритуалі (табл. V, мал. 13). Першим знаком цього символу була своєрідна петля (табл. V, мал. 8), що суміщала в одному знакові хрест і коло (всесвіт та його безконечність і циклічність). Цей знак вживають і досі ведантисти й індуїсти під назвою Паша.

У Паші виражена як циклічна безкінечність розвитку всесвіту, так і його троїста природа. У цьому хресті особливо підкреслена єдність двох начал (не лише у перехрещенні, як у звичайному хресті, а й у спільному походженні, як двох кінців однієї кривої).

Ті ж сили, що зображені у хресті, репрезентує шестикутна зірка. Поєднані в ній два рівнобічні трикутники символізують єдність триєдиної позитивної чоловічої енергії (вогненної енергії Шіви), спрямованої вгору (табл. I, мал. 6), з триєдиною негативною жіночою (вологою енергією Вішну), спрямованою вниз (табл. I, мал. 7). Отже, зірка, складаючись із двох рівнобічних трикутників, накладених один на одного, символізує єдність усіх трьох сил (табл. I, мал. 8). Заміна у зірці прямих ліній хреста на рівнобічні трикутники додає символі до додаткового значення, вказуючи не лише на троїстість світобудови², але й на троїстість кожної з сил, що творять світобудову².

В одному з варіантів шестикутної зірки, званому Моген Давид (Зірка, або Щит Давида), який став символом іудаїзму

¹ Сварга (від імені прабога Сварога) може мати й більш конкретні, часткові значення.

² Цього ж значення в символі досягається розтросненням кінцівок хреста, тобто поєднанням знаку хреста зі знаком тризуба (табл. Ia, рис. 10; табл. Va, рис. 13).

і національним символом єврейського народу, трикутники зображаються переплетеними у такий спосіб, що їх не можна було розняти. Цим, як і в хресті Паша, підкреслюється нерозривність батьківської (позитивної) і материнської (негативної) енергії у творенні світу (табл. I). У хеттів ідея трійстої єдності життєтворчих сил (джерела життя) символізувалась як рівностороннім трикутником, так і тризубом¹, у християн хрестом і трикутником, у індуїстів — тризубом і триязиким полум'ям (табл. Iб).

Тризуб символізує ту ж саму трійцю життєтворчих енергій, що й хрест та шестикутна зірка, тобто Мудрість, Знання і Любов (або Вогонь, Воду й Життя (Землю), або Ян, Інь та Ці), однак не як початковий процес породження третьої сили двома первинними, а вже як другу стадію цього процесу, тобто як дію трьох рівноправних сил, що виходять з єдиного, спільного для всіх джерела — Абсолюту (Вакууму, Дао). Аналогічну до тризуба стадію Трійці (трьома кругами, вписаними у коло, або в полум'я², зображено триєдність світобудови і формотворчих життєдайних енергій у даосів, у тибетській та українській символіці (табл. I, рис. 13; табл. II, рис. 2, 3; табл. XV, рис. 2). Це не заважає тибетцям, як і українцям, використовувати з тією ж метою і тризуб (табл. VI, рис. 5). Саме даоський символ трійці — знак трьох кругів, вписаних у коло, — обрав М. К. Реріх як емблему всесвітньої організації захисту культурних цінностей (табл. II, рис. 4). Ці ж три даоські круги, але в динаміці (табл. I, рис. 14—15), у японській релігійній традиції символізують світобудову, що обертається (аналогічно знакові свастики).

В релігійній традиції аріїв сваргою зображається не тільки рух всесвіту, але й рух сонця (олтар Київської Софії). При цьому сонце, що сходить, зображається прямою сваргою, а сонце, що заходить, — оберненою.

Без одного плеча сварга стає триквестером (триквестом) — символом триєдиного вогню (табл. I, рис. 11; табл. IIIб, рис. 6, 7, 26, 32).

Триквестер, будучи знаком астрального світотворчого начала — вогню, в арійській традиції символізує вогнений аспект Сонця, Зорі й Місяця³, отже, може зображатись не

¹Тайдер Томас. Религія хеттеєв, в кн. «Религиозные верования с древнейших времен до наших дней». СПб., 1900, С. 13, 14.

²Таке зображення трійці було введено у Китаї у другій половині I тис. до н. е. послідовниками вчення про Дао.

³За вченням наших предків, Сонце, Зоря і Місяць є трьома головними джерелами триєдиного астрального вогню для нашої планети.

тільки у вигляді триплечової сварги, а й у вигляді трійці знаків — кола (символ Сонця), восьмикутної зірки¹ (символ Зорі) та рогатого знаку Місяця (табл. IIIб, рис. 13).

Різні варіанти знакового вираження Трійці можемо бачити в гербах українського дворянства, побудованих на дуже давніх символічних традиціях. Тут є й тільки-но згадане комплексне зображення Трійці за допомогою трьох знаків — кола, місяця й зірки (табл. IIIб, рис. 13, 16, 29; табл. Va, рис. 3, 4, 7, 8). Тут і триквестер (табл. IIIб, рис. 6, 7, 26, 32). Тут і трансформації даоської трійці (табл. XV, рис. 2, 3), і квіткоподібний різновид тризуба (рис. 4, 5), і троїстий тотем Козловських (рис. 10). Тут і традиційна українська трійця-свічник (табл. IIIб, рис. 1), і стилізований кубанський тризуб — наверхшпя (рис. 2)², і класичний тризуб (рис. 3, 33), і знову квіткоподібний різновид тризуба (рис. 4, 5, 22, 23), і Трійця у вигляді триперого нашоломника (рис. 2, 3, 5, 6, 8, 9, 13—15, 24, 27, 30, 31, 34, 35), і давньоарійський знак Трійці — три перехрещені стріли (рис. 9, 12, 25, 31), і його новий варіант — три перехрещені шпаги (рис. 17), і спрощений варіант — три неперехрещені шпаги чи стріли (рис. 10, 11, 16, 18, 35), і три види зброї, перехрещені у серці (рис. 8, 29), і три хрести (рис. 27), і три шестикутні зірки (рис. 13—15), і трійці інших дуже різних знаків (рис. 21, 24, 28, 30, 34, 36), і найрізноманітніші трикінечні конструкції нашоломника (рис. 19, 20, 21), і скромний трикутник (рис. 24)

Всі ці способи вираження символу Трійці, як уже відзначалось, чітко розподіляються на дві групи, за принципом бачення Трійці у початковій чи розгорнутій стадії світотворення. Знаки першої групи відображають бачення Трійці у початковій стадії у вигляді двох батьківських об'єднаних сил, де третя сила позначена не окремим знаком, а саме їх єдністю, їхнім комбінуванням (хрест, шестикутна зірка, свастика і т. п.). До першої групи способів вираження Трійці належить і кольоровий варіант знаку, а саме поєднання кольорів астрального вогню (жовтого) і втіленої води (синього, блакитного). Знаки другої групи відображають Трійцю у розгорнутій стадії, де вже діють три сили — Тризуб, Даоське триколо, Священний трикутник, Жезл Кадуцея, розглянуті вище Трійці на гербах і т. п.

Жовто-блакитна символіка Трійці стала характерною для наших предків, які за символ позитивного чинника світотворення мали астральний вогонь, за символ негативного чинника — астральну воду, а за символ породжуваного

¹Частіше зірку зображали шестикутною (табл. IIIб, рис. 16; табл. V, рис. 1; табл. Va, рис. 3, 4, 6, 8).

²Порівняймо з наверхшпя стягу з Північного Кавказу (табл. VII, рис. 3).

(синівського) чинника — поєднання (комбінацію) вогню (жовтого) і води (голубого). Отже, жовто-блакитний (чи блакитно-жовтий) прапор, як і знак Тризуб, символізують одне й те ж — Триєдину силу світотворення, або Трійцю. Різниця між ними лиш у тому, що Тризуб належить до другої групи способів бачення і вираження Трійці, а жовто-блакитна барва — до першої.

На цьому можна було б завершити розгляд абстрактних символів світотворення, але тема вимагає хоча б побіжного знайомства ще з одним, уже згаданим, дещо складнішим символом Трійці. Мова йде про т. з. Жезл Кадуцея (табл. I, рис. 16).

У прадавніх текстах архаїчних мудреців цей символ коментується так: «Стовбур Ашваттха (дерева Життя і Буття, Жезл Кадуцея) проростає і підноситься при кожному Началі (кожній новій Манвантарі) ¹ з двох темних крил Лебедя Життя. Два Змії, вічносущий і його ілюзія (Дух і Матерія), дві голови яких виростають з одної голови між крилами, спускаються здовж стовбура в тісних обіймах. Два хвости з'єднуються на Землі (проявленій Всесвіт) в один, і це є велика омана, о Лану!» ²

Як зазначає О. П. Блаватська, цей первісний символ з потрійною головою змія стародавні греки перетворили на жезл із головкою, від якої від'єдали дві нижні голови (див. табл. I), певною мірою змінивши цим первісне значення. Згодом символ зазнав нової трансформації — головка жезла перетворилась на полум'я. У такому вигляді його можна бачити на багатьох київських будинках ³. Нас цікавить той факт, що друга трансформація, як не дивно, не віддалила, а наблизила символ до первісного значення, оскільки, як буде показано далі, і триголовий змії і полум'я є іпостасями одного й того ж символічного знаку — тризуба. Структурування знаку Кадуцея (Ашваттха) в такий спосіб, що в його основі (яка водночас є й вершиною) лежить знак триєдності, підводить нас до питання про істинне місце тризуба у світовій ієрархії знаків і символів світобудови.

¹Манвантарою в індійській філософії називається повний цикл зародження, розвитку, згорання і ліквідації космічного утворення (Сонячної системи, Галактики, Всесвіту).

²Текст наводиться за книгою відомої дослідниці містичного символізму О. П. Блаватської. Див. *Блаватская Е. П., Тайная Доктрина, синтез науки, религии и философии*, Рига, 1937, т. 1, С. 684—685.

³Хрещатик, 10, бульвар Шевченка, 9 та багато інших.

Зрозуміло, що в даній роботі немає жодної змоги розглядати знаковий вираз символіки світобудови у всій повноті ¹, щоб визначити місце в ній для Тризуба. Отже, ми розглянемо символіку лише частки світобудови, а саме Сонячної системи, яка, однак, може кваліфікуватися і як модель Всесвіту ².

Складові частини Сонячної системи — планети не є ізольованим явищем світобудови, а являють собою один з її аспектів. Відповідно й символи, вживані для означення планет, є символами значно глибших і ширших проявів буття, ніж фізичні тіла планет. У Каббалі, наприклад, планета розглядається як один з кількох аспектів прояву (еманації) Бога-Творця, прояву, який, крім фізичного, має ще цілу низку аспектів ³ (табл. Ів).

Взаємозв'язок різних еманаций Бога виражений у Каббалі схематичним образом «дерева життя». Образ організованого, замкненого простору, що протистоїть хаосу, як образ «дерева життя» (чи «світового дерева»), притаманний людському світоспогляданню з найдавніших часів і тією чи іншою мірою представлений у кожній релігії. (Наша новорічна ялинка — теж прояв цієї символіки).

Організований простір у «дереві життя» кабалістів — це наша Сонячна планетарна система, представлена як десять еманаций Бога-Творця, тісно поєднаних між собою у певну ієрархічну систему. В окультних колах, пов'язаних з містичною традицією Каббали, схематичне зображення «дерева життя» використовувалось як філософська основа для встановлення тотожності між символами Таро та астрологічними значеннями; як путівник, що задає напрям медитації, тощо. Нас же у цій схемі цікавить значення символу триєдиної світотворчої енергії, представленої знаком трійці (тризуба).

Як видно зі схеми, знак класичного тризуба (тріалія) є коронним символом світобудови, символом, що вінчає три еманції — Мудрість, Красу і Розум. Разом з тим еманация Муд-

¹Лише у згаданій вище роботі О. П. Блаватської розповідь про символіку світобудови займає понад 700 сторінок тексту.

²Всі щаблі світобудови — від атому до Метагалактики — моделюють один одного.

³Наприклад, такі явища, як Сонце, Краса і Влада є різними аспектами однієї еманції (прояву) і символізуються одним знаком — колом, у якому виділено центр.

рості також має знак трійці (комбінаторний різновид тризуба, табл. Іб, клас ІІІ). Отже, можна сказати, що знак тризуба, як символ Трійці, займає найпочесніше місце в ієрархії абстрактних знаків і символів світобудови. Разом з тим, цілком очевидно, що поряд з тризубом існує дуже багато знаків трійці у специфічних виявах. Повертаючись до аналізу здогадок різних дослідників про значення тризуба (зробленого на початку роботи), можемо тепер додати, що більшість із названих дослідниками смислів тризуба належать саме до таких специфічних виявів символу Трійці.

Після того, як ми з'ясували значення тризуба та його місце у світовій абстрактній символіці Трійці, маємо визначити, яке ж місце посідає символ Трійці в конкретній символіці світобудови.

Така постановка питання правомірна з тієї причини, що абстрактна символіка, виражена графічними знаками, зрозуміла небагатьом, — лише тим, що орієнтовані на абстрактне мислення. Переважна більшість людей перебуває на стадії конкретного, натуралістичного бачення світу. Люди цього типу схильні спотворювати значення абстрактних символів, трактуючи їх як зображення знайомих їм конкретних речей і явищ. Хрест трактують, як те, на чому розіп'яли Ісуса Христа; «дерево життя» — як реальне деревце, тризуб — як знаряддя для риболовлі, якір, вила і т. п.

Для таких людей у масових релігіях та релігійних світоглядах розроблені простіші (конкретніші) символи триєдності світобудови і світотворення (табл. ІІІ, ІІІа, ІІІб, ІІІв, ІІІг). До них належить і пряма вказівка на триєдність світотворчої сили (Бог один, але троїстий у лицах ¹).

Наші предки вже з тих найдавніших часів, що полишили ледь помітний слід в пам'яті людей і пам'яті Землі, мали свій, уособлений образ Трійці. Чоловіче вогненне начало уособлювалось у божестві Р (Ра, Ро, Ру, УР), а жіноче вологе начало — у божестві А (Ва, Ла, Да, Ма). Синівське начало, породжене їхнім поєднанням, утворювалось з імен обох батьків З+Ва+Ра — Звара, Ізвара (Ішвара), Сварог, Сварга. Цим іменем позначалась третя складова триєдної сили світобудови — організований простір Всесвіту, сузір'я

¹Біблійний вислів.

Зодіаку, Світове Дерево (Дерево Життя), коротше, — проявлений світ ¹.

До найдавніших імен першоначал світу відносяться також більш розгорнені імена божеств: Див-вогнене начало і Ла (Лада) ² — водне (вологе) начало. Їх син (третій компонент Трійці) за традицією наслідує ім'я матері, отже зветься — Ко+Ла (коло) ³. Синівське начало цієї трійці втілене у Сонячній системі і, зокрема, в Сонці. Повне ім'я — Лада — засвідчено в імені другого її дитяти — Місяця — Коляда (Ко+Лада). Друга частина імені «Лада» перейшла до її третього дитяти, що уособило її функцію водного жіночого начала в Сонячній системі — богині Дани (Да+на) ⁴.

Прагнучи досягнути причину, яка спонукала два першоначала поєднуватись для творення третього, наші предки дійшли висновку, що ця причина незбагненна для смертних, і вирішили вважати її загадковою грою вищих сил, яку називали «Ляля» ⁵. Ця назва стала основою для додаткових імен дітей Лади: Дана одержала друге ім'я — Леля, а Коло — Полель (Лель, Пол, Пал).

З розгортанням ведичної традиції з'являються нові імена Трійці: вогненне начало — Огнь (Агні), водне — Вій (Ваю), синівське — Ур, Сур (Сур'я) ⁶. Подальший розвиток ве-

¹ Символ сварги (свастики), див. табл. I, рис. 4, 5.

² Поширена форма імені прабогині світу — «Лада» — складається з двох слів Ла+да. Перше, очевидно, відіграє роль власного імені, друге — назви жіночого, тобто водного начала всесвіту. Ця назва обов'язково входить і до імені богині жіночого начала Сонячної системи Дани, до сучасної назви «вода» і т. д.

³ У праукраїнській (отже, й праарійській) мові слово «ко» означало «син», «дитя». Звідси й українські (та іншомовні індо-арійські) прізвища й імена з «ко», що вказують належність до стану дітей. Наприклад: Фран+ко (укр., іспанськ.); Мар+ко (укр., італ.); Брат+ко (укр., сербськ.) і т. д. Ім'я чоловічого начала — Ко+ла збереглося без змін у французькій мові, де кінцеве «а» не є ознакою жіночого роду. В українській мові кінцеве «а» замінилось на «о» під впливом форми чоловічих імен (Петро, Дмитро і т. п.) і, на відміну від форми жіночих імен (Віра, Марія і т. ін.), в німецькій мові воно набуло скороченого вигляду (Коль).

⁴ Слово «на» у праукраїнській мові означало матір (нана, неня). Отже, ім'я «Дана» розшифровується як «матір-вода», тобто богиня водного життєтворчого начала Сонячної системи, отже, й Землі.

⁵ Цей вираз існує в приспівках стародавніх пісень: «Ой Лада, діди, Лада, ой Лада Лель Ляля (люлі)»; у слові «ляля» (лялька, іграшка тощо). В Індії слово набуло звучання «ліла», але зберегло своє первинне значення — незбагненої потойбічної гри вищих сил. Як схилення перед цією грою — світотворчістю, як оспівування її, воно звучить у християнських молитвах (алілуя).

⁶ Імена, наведені в дужках, і досі зберігаються в Індії як імена богів. В українській мові лише ім'я Вій збереглося як ім'я бога. Імена Огнь і Ур увійшли до побутових слів: вогонь, культура (культ світла) тощо.

дичної традиції привів до появи трьох нових імен: вогненне начало стало виступати під іменем Сяйво (Сіво, Шіва), водне начало — під іменем Вишне (Вішну), а третє начало, яке тепер трактувалось як світова душа, як основа проявленого світу, одержало збірну назву з імен двох першоначал (Ра+Ма), тобто Рама (Рахма, Рахман) ¹ або Брама (Брахма, Брахман). Ця Трійця виступає в єдності під іменем Трімурті (Триликий) і є розвитком осмислення попередньої Трійці — Агні, Ваю, Сур'я, як різних форм єдиного сонячного світотворчого божества ².

У єгиптян першою Святою Трійцею були Осіріс, Ісіда і Гор (табл. IV, рис. 3), другою — Амон-Ра, Мут, Хонсу (Бог-Отець, Богиня-Матір, Бог-Син) (табл. IV, рис. 4). Шанувалася Трійця ассірійцями, вавілонянами (Ану, Бел, Еа) ³, кельтами (Тараніс, Єсус, Теутатес); германцями (Тор, Один, Фрейер), скандинавами (Тор, Водан, Фіркко), скитами, слов'янами та іншими народами світу ⁴.

Три іпостасі має творяще начало (Деміург) у мудреців античності — Платона, Прокла⁵, Плотіна⁶ та багатьох сучасних науковців, які намагаються осмислити узагальнену картину нашого світу ⁷.

Ще однією конкретизованою варіацією символіки світотворення є зображення богів у трійстому вигляді — з трьома лицями, або постатями. Так може зображатися Трімурті (посередині голова Брахми, праворуч — Вішну і ліворуч — Шіви). Так зображали богів єгиптяни (табл. IV, рис. 5), греки (табл. IV, рис. 7), слов'яни (Троян, Триглав ⁸) та інші язичники (табл. IV, рис. 6), а тепер зображають

¹Імена, подані в дужках, живуть в Індії й по сьогодні. В українській мові, крім слова «рахман» (потойбічна істота), ці імена стали звичайними словами.

²Прайс Е. Д., История религий, СПб., 1904, с. 6; УВЕ, т. 2, с. 81; Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, т. 66.

³Роллинсон Дж. Религия Ассириан, в кн. «Религиозные верования с древнейших времен до наших дней», СПб., 1900, с. 31.

⁴Попович М. В. Мировоззрение древних славян, К., «Наукова думка», 1985.

⁵Лосев А. Ф. Диалектика числа у Плотина, М., 1928.

⁶Лосев А. Ф. История античной эстетики. Поздний эллинизм, М., Искусство, 1980, сс. 196, 616 и др.

⁷Див. Харченко П., Не на трьох китах, а на триєдиному. Вітчизна, 1989, № 5, сс. 140—143; див. також згадану ст. Мостепаненків та ін.

⁸Див. УРЕ (перше видання), т. 14, сс. 534, 562

християни (табл. IV, рис. 1, 2), ведантисти, індуїсти й буддисти.

Рівнозначним символом троїстої сили Бога є його зображення з тризубом. Так, наприклад, Шіва може зобразитись як із трьома лицями, так і з тризубом або троїстим полум'ям (табл. Іб, різновид VI, рис. 6 і різновид 7, рис. 1). Троїсте полум'я теж є символом триєдності життєтворчої енергії. Це пов'язано з тим, що життєтворча енергія у всіх ученнях асоціюється і ототожнюється з вогненною енергією (табл. Іб, різновид 7), у Рігведі гімн на честь бога вогню Агні має такі слова:

Один і той же ти завжди,
Великий Агні, та трояко
Являєш нам себе...¹.

Триєдина вогненна енергія Шіви у шестикутній зірці зображена трикутником, а в скульптурному чи рисованому зображенні самого Шіви — піднесеним у руці тризубом (табл. VI, рис. 4, 7, 8) або триязиким полум'ям (табл. Іб, різновид 7, рис. 1). Тризубом і триязиким полум'ям зображена ця ж енергія на короні та в руках Вішну (табл. II, рис. 5). Бачимо тризуба в руках хетського бога Тешуба (табл. VI, рис. 6), ассірійського Вуда², грецької богині Деметри й Триптолема (табл. VI, рис. 2 і 3), Посейдона (табл. VI, рис. 1), його дружини Амфітри й доньки Прозерпіни, Зевса, Нептуна³, засновника ламаїзму Падми Самбхави (табл. VI, рис. 5) та низки інших формотворчих богів і святих (табл. VI, рис. 6а—12). У такому значенні Тризуб вже символізує не стільки світобудову, скільки світотворення, життєдайну силу, і це його значення найбільш поширене.

Отже, й у конкретній (персоніфікованій) символіці світобудови і світотворення (табл. VI) триєдина сила — Свята Трійця, — яку символізує Тризуб, займає чільне, найпочесніше місце. Друге значення Трійці (у якому вона символізує триєдину життєдайну силу формотворення), представлене у вигляді троїстого жезла у руках богів (табл. VI), також ставить Тризуб на чільне місце як знаряддя божественне. Разом з тим очевидно, що всі розглянуті знаки Трійці є священними. Всі вони здавна мирно живуть на Україні та на цілому світі, в чому легко переконатися з таблиць V та Va.

У християнській символіці, крім її центрального символу — хреста, бачимо також знаки сварги, трикутника.

¹Цитується за кн. Мензис А., История религии. СПб., 1899, с. 240.

²Роллинсон Дж., згаданий твір, с. 35.

³УРЕ, т. 11, с. 413; Січинський В., згаданий твір, с. 34.

шестикутної зірки та різновиди тризуба. Шестикутні зорі часто вінчають три верхні кінці хреста на розп'яттях: бачимо їх на мармурових фризах капітелю, на плитах хорів та на кованих дверях у Софії Київській; золотими шестикутними зорями вкрито блакитну баню Видубецького монастиря і низки інших українських церков. Крізь рівнобічний трикутник зі стін християнських храмів дивиться на нас «Всевидяче око» — світотворча сила християн (табл. II, рис. 1). Тризубами прикрашені кінці хреста, або його центр (табл. Va, рис. 13, 16).

Тризуб на час прийняття Руссю-Україною християнства був настільки популярним, що хрест довелось об'єднати з ним в один знак, — для сприймання широкими верствами народу. Поєднання хреста й тризуба (який у християнській символіці має тенденцію до зменшення розмірів на користь хреста) і сьогодні височить над Києвом на маківці реставрованих Золотих воріт, на маківках Володимирського собору (де тризуб уже ледь помітний) та на маківках ряду інших українських церков (табл. V, рис. 5, 6, 12).

Кожен символ ставить акценти на різних аспектах світобудови, графіка кожного знаку лаконічна, чітка і промовиста. Якщо хрест концентрує увагу на значимості для світобудови третьої сили, іудейська зірка плетивом свого рисунка наголошує на статистиці двох сил, то тризуб, відображаючи як триєдність світобудови, так і троїстість полум'я-енергії, символізує динамічний аспект, принцип вогню і поступу.

* * *

Досі один із головних знаків Космічної Триєдиної Сили ми називали «тризубом», не вдаючись у походження та правомірність цього терміну. Тепер, розширивши своє уявлення про символ, що стоїть за цим знаком, розглянемо питання термінології докладніше.

Більшість дослідників української символіки вважає своїм обов'язком відзначити, що термін «тризубець» («тризуб») увів до вжитку російський історик Карамзін. На цьому й заспокоюються щодо назви національного символу. Інші вживають термін без згадки про його автора, породжуючи тим хибну думку, ніби назва національного символу «тризубець» — традиційно народна...

Однак символ старший від Карамзіна принаймні на кілька тисяч (або й на кілька десятків тисяч) років. Він не міг ні бути безіменним, ні зватися конкретним словом «тризубець», оскільки цим словом в українській мові називали зви-

чайнісінькі вила ¹, а національний знак, як ми вже знаємо, був найсвятішим, найінтимнішим і найбільш шанованим у народі символом Святої Трійці. Знак і справді має свою прадавню народну назву, і цією назвою є тільки-но згадане слово «Трійця», яке в українській мові означає «Бог у трьох лицах» ².

Чому Карамзін вжив не це слово, а вигадав нове, здогадатись не важко. Просто він не знав ні української мови, ні українського життя, у якому стародавнє слово «трійця» ще на повну силу виражало символ триєдності ³. Не знав цей історик і довгого ряду варіацій знаків Святої Трійці, що символізували її в духовному житті українського народу, варіацій, дуже мало подібних на зуби... ⁴. Він знав лише один знак цього ряду — державну емблему старокняжого Києва.

Ця емблема (за браком ширшої інформації хибно оцінена Карамзінін як родовий знак Рюриковичів ⁵), справді нагадує три зубці на спільній основі, однак зображає вона триязике полум'я давньоарійського (як і давньослов'янського) бога Огня (Агні), яке, в свою чергу, символізує Святу Трійцю космічних енергій, організований простір, Дерево Життя.

Утвердженню підміненого терміну сприяло те, що з поширенням християнства на слов'янських землях все більшого значення серед образів Святої Трійці почало набувати її християнське, антропоморфне трактування (Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий). Оскільки російська мова сформувалася у християнські часи ⁶, то для Карамзіна та інших російськомовних вчених слово «трійця» («троица») пов'язувалось виключно з християнською Трійцею ⁷. Зрозуміло, що їм і на думку не спадало назвати цим словом якийсь загадковий для них дохристиянський, «варварський» знак.

Українська мова, як ми вже згадували, задовго до Карамзіна мала слово «тризубець», яке означало тризубі вила. Мовна ситуація, однак, різко змінилась у першій половині

¹Грінченко Б. Д., Словарь української мови, Київ, 1909, т. IV, с. 283.

²Там же.

³Українські слова «троїцький» і «триєдиний» і досі мають однаковий зміст і перекладаються на російську мову одним словом — «троичный». Див. Російсько-український словник, Київ, 1970, т. 3, с. 481.

⁴Див. табл. II, III, IIIa, IIIб.

⁵Це буде показано далі.

⁶Половина слів російської мови взята з церковно-слов'янської мови, поширюваної разом з християнським ученням (див. Дослідження Шахматова та інших мовознавців).

⁷Це фіксують російські словники. Див., наприклад, Ожегов С. И., Словарь русского языка, М., 1953, с. 750.

XX ст. у зв'язку з визнанням старокняжого державного знаку Києва за державний герб Української Народної Республіки.

Оскільки на ту пору не було жодного дослідження, присвяченого правомірності карамзінської назви знаку, то при обговоренні і затвердженні державного герба УНР вживався найбільш поширений і усталений на той час карамзінський термін, що узвичаїло його і в українській мові. При тому термін набрав видозміненої форми — «тризуб», що наблизило його до первісного глибинного значення, оскільки перенесло акцентування з «зубчастості» на «троїстість».

Сьогодні термін «тризуб» набув значного поширення в українській мові і відтіснив стару назву символу на другорядні ролі¹. Це явище цілком зрозуміле — за кілька десятків років, що минули від затвердження державного символу, сотні тисяч українських патріотів поклали своє життя, захищаючи право української нації на існування, гідність і символ цієї гідності, який вони називали Тризубом. Тим самим термін «тризуб» став священним для кожного національно свідомого українця.

Разом з тим, навряд чи доцільно пускати у небуття стару назву символу, тим більше, що термін «трійця» значно точніше і повніше виражає глибинний зміст знаку... До того ж термін ще живий, його ще й сьогодні вживають у найменш зросійщених українських землях.

У першій половині XX сторіччя відомому дослідникові української національної символіки Володимирові Січинському вдалося зафіксувати знаки Трійці, зображені на гуцульських хатах (табл. XIV, рис. 12—17). Дослідник, однак, не мав жодного сумніву щодо терміну «тризуб» і у своєму цілком зрозумілому та справедливому прагненні довести спорідненість цих гуцульських знаків з гербом УНР і старокняжим гербом проігнорував «місцеву» (як він, очевидно, думав) назву знака і назвав його «тризубом».

«Можна пояснювати ці знаки,— писав В. Січинський,— як комбінації християнського хреста, чи трисвічника, чи чимось іншим, але елементи знаку тризуба тут надто виразні і типові та знаходять аналогії до типів тризубів на історичних емблематичних пам'ятках»². Далі в тексті автор вже прямо називає ці знаки тризубами, попри те, що всі вони, крім останнього, на зуби зовсім не схожі і гуцули їх так не

¹ А саме у слова, що виникли свого часу як переносне значення священного слова «трійця» («трійця людей», «трійця свічок» і т. п.). Див. Українсько-російський словник, К., 1963, т. VI, с. 102.

² Січинський В., Український тризуб і прапор, Вінніпег, 1953, с. 26.

називали... Вони трактували їх як «охоронний засіб від всього злого, нещастя і т. ін.», як знак, що «притягає добре»¹.

Як тут не згадати вислів — «Бог трійцю любить», — широко вживаний по всій Україні й до сьогодні. Кожен українець чув цей вираз, але навряд чи задумувався над тим, що він звучить до нього з глибини тисячоліть, оскільки в цьому виразі однозначно йдеться не про Святу Трійцю християн, яка сама є Богом, а про дохристиянську трійцю, як знак триєдності світобудови, який Бог любить як свій знак, як символ своєї триєдиної сили.

Вшанування символу трійці характерне для сотень поколінь наших предків — починаючи від прааріїв і якнайдавніших аріїв². Воно характерне й для пізньоарійської (кіммерійської, скитської та сарматської) ідеології, космології, суспільного ладу, політичної і жрецької організацій, символіки, кольорів. Характерне воно й для періоду Київської Русі³.

Зарисовки й записи В. Січинського засвідчують не лише прадавнє, дохристиянське походження культу Трійці на Україні, але й той дивовижний факт, що в народній пам'яті, попри всі гоніння, збереглося усвідомлення цього. Як бачимо з таблиці XIV, різновиди знаків трійці, зображувані на гуцульських хатах (ряд 5) тягнуться з глибини віків (ряди 1 і 2), а деякі з них знаходимо ще у стародавніх хеттів та еллінів (рис. 1 і 6), у Сасанідському Ірані (рис. 11 і 12), у боспорських царів (рис. 7).

Знаки, зафіксовані В. Січинським в українських Карпатах ХХ ст., споріднені не лише праарійським, античним та старокняжим (рис. 6—11), але й родовим знаком українського дворянства післякняжої доби (ряд третій).

У гербах українського дворянства трійця представлена найрізноманітнішими знаками — від порівняно «молодих» християнізованих варіантів (табл. XIV, рис. 13; табл. XV, рис. 3), до найдревніших, що беруть, імовірно, початок ще в доарійській добі панування тотемізму (табл. XV, рис. 10). Не виключено, що давні роди української старшини зберігали свій знак тотему як у родинних переказах, так і в прізвищі і, відповідно, ставили його до свого герба при оформленні дворянського статусу (табл. XV, рис. 6—10).

Дослідження знаків трійці в гербах українського дворян-

¹ Січинський В., Український тризуб і прапор, Вінніпег, 1953, с. 26.

² І досі давньоарійські боги — Шіва, Вішну, Дурга та ряд інших зображаються з символічною трійцею у руках, яку в Індії звать «трішула» (табл. VI, рис. 4, ба—12).

³ Докладніше про це див. далі по тексту.

ства, знаків, які лише зрідка нагадували класичний «тризуб», остаточно утвердило автора в думці домогатися «реабілітації» терміну «трійця», без чого не лише культурна традиція, а й українська мова збідніла б, бо, попри все інше, втратила б глибинний зміст багатьох своїх слів, так чи інакше пов'язаних зі словом «трійця»¹ і об'єднаних спільним коренем та спільним значенням життєвої, світотворчої триєдиної сили.

Цьому намірові посприяло знайомство з колекцією старовинних трієць-свічників, зібраних львівським художником Богданом Сорокою (табл. XVI, рис. 24—29). Схема різьби на багатьох свічниках та ж сама, що й схема рисованих знаків на хатах (табл. XIV, ряд 5). Знаки малювали у ті ж свята, коли й запалювали трійці-свічники,— на Різдво й на Йордана², тобто на свята, пов'язані з народженням світу, його становленням³. Назва свічників — «трійці» — це, насамперед, ритуальна назва, оскільки свічники, призначені для буденних потреб, так і звалися — «свічники». А сл для свят були саме «трійці», а не «свічники»⁴ і виготовлялись до них свічки з священного ритуального продукту — бджолиного воску⁵, в той час як для буденних свічників свічки виготовлялися з лою, а пізніше із стеарину.

Отже, гуцульська «трійця», як і князівський державний знак, це священні символи триєдиної сили — Святої Трійці, яку ми з легкої руки Карамзіна перейменували в тризуб... Культ Святої Космічної Трійці «Бога у трьох лицах» панував у наших прапращурів — причорноморських аріїв, наших пращурів-скитів, наших прадідів росів — русинів, які, не відмовляючись від Трійці арійської, прийняли вчення Христа й християнську Трійцю.

Не можемо й ми відмовлятися від прадавнього етнічно-національного символу і його назви. Один з варіантів трійці — старовинний знак з назвою «тризуб», — як і визначено постановою Уряду УНР, є державним символом незалежної України, а інші варіанти мають, очевидно, лишатися національним символом українського народу з назвою «трійця».

¹ Йдеться, наприклад, про такі слова, як «тривкий» (первісне значення: той, що не піддається змінам, стійкий, надійний); «тривати» (первісне, втрачене нині значення: жити, існувати); «витривалість», «тривалість» (первісне, теж втрачене значення: бадьорість, сила у тілі); «тривалий» (майже втрачене нині, первісне значення: довгочасний, міцний, фундаментальний); «потрібний», «трібний» (необхідний) і т. д. (Див. словник Б. Д. Грінченка та інші).

² Січинський В., згаданий твір, с. 26; Проспект виставки «Гуцульські дев'яні свічники», передмова.

³ Дохристиянське (арійське) Різдво було святом народження Всесвіту.

⁴ Українсько-російський словник, К., 1969, т. VI, с. 102.

⁵ Там же.

Коли ж саме знак трійці став національним символом нашого народу? Це не могло статись одномоментно в декретному порядку, що характерне для утвердження державних символів. Як справедливо визначив В. Січинський, «Національний знак чи герб витворюється протягом віків і входить у свідомість народу, як певна дорогоцінна традиція, що має зв'язок з національним і державним життям та почуттям єдності цілого народу. Знак наглядним способом символізує походження, розвиток, ментальність, а також ціле культурне спрямування і геополітику народу»¹. Отже, за якої історичної доби знак трійці увійшов у свідомість нашого народу?

За найдавнішими переказами тризуб і жовто-блакитна барва² були символами легендарної Атлантиди, і нібито відтоді шануються нашими пращурами, нащадками атлантів. Чи ймовірно це?

Жартівливий ритуал моряків широко популяризував тризуб грецького бога Посейдона (римське ім'я — Нептун, етруське — Нетун, скіфське — Тагімасад) як бога моря. Однак, далеко не всі знають, що Гомер називав Посейдона земледержцем, тобто володарем землі; що Посейдону поклонялися як богу прісної води — рік, озер, джерел і зв'язаної з ним плодючості землі; що Посейдон персоніфікував собою творчу силу природи і був покровителем усіх (грецьких) родів³, богом будівництва, конярства⁴, родоначальником атлантів⁵ і царських скитів⁶.

Як і годиться, Посейдон заповів своїм нащадкам закони і символіку⁷. За свідченням Платона, царі атлантів, виконуючи заповіт, кожні 5—6 років збирались у головному

¹ Січинський В., згаданий твір, с. 7.

² Жовто-блакитна барва, як було показано, є таким же символом Трійці, як і Тризуб, отже, ця символіка органічно єдина.

³ Січинський В., згаданий твір, с. 34.

⁴ УРЕ, т. 11, с. 413.

⁵ Платон, Діалог Критій. Див. у кн. Тимей и Критий, — Киев, 1883. — с. 20—26.

⁶ Бессонова С. С. Религиозные представления скифов. К., Наукова думка, 1983, сс. 50—51.

⁷ Зрозуміло, що символом Посейдона (Нептуна), як формотворчого, життєдайного бога землі, води, конярства, будівництва і державо- та народотворчості, був знак триєдиної енергії — Трійця (аналогічно як у Деметри, Шиви, родоначальниці аріїв Великої Матері, засновника землеробства Триптолема та інших формотворчих і життєдайних богів).

святилищі Посейдона для взаємоконтролю. Обов'язковими атрибутами зустрічі було священне блакитне вбрання і золота дошка, на якій записували свої рішення. Після ритуальної зустрічі жовто-блакитну символіку — золоту дошку й блакитний одяг — лишали у святилищі як історичні документи і священні реліквії¹.

Атлантида, повідомляють легенди, була затоплена водами моря і захована на морському дні Посейдоном, який і досі зберігає її символіку — голубе вбрання і золотий тризуб. А може, цю символіку зберігають і ті нащадки Посейдона, що не були поглинуті потопом?

Як відомо, значна частина українських земель є унікальною в тому плані, що ніколи не заливалася водами морів і океанів², отже, й не могла зазнати руйнації від «світового» потопу. Якщо припустити, що перекази єгипетських жерців, передані Платоном, та скитські й еллінські міфи відображають реальні події, то цілком імовірно, що тризуб, як і жовто-блакитна барва, «живе» на українській землі з «допотопних» часів, тобто з часів легендарної Атлантиди, а наші предки скити є нащадками атлантів.

У зв'язку з цим варто відзначити, що культ Посейдона найбільше був поширений у містах-державах Причорномор'я і має чимало спільних рис із староукраїнською міфологією та народними обрядами. На думку В. Січинського, з культом Посейдона «тісно пов'язані культу Перуна, Велеса, Діоніса і Деметри — саме ці культу були поширені на українських землях, а їхні рештки «заховалися» в староукраїнській міфології і народній обрядовості, наприклад, в обжинках»³.

Але навіть і в тому разі, коли міфи не відбивають реальності і ніякої Атлантиди ніколи не було, ситуація не змінюється — «тризуб», за свідченням археологічного аналізу наскельних знаків, гончарних виробів, зброї, монет, прикрас та інших матеріальних знахідок, з найдавніших часів шанується на території України як могутній магічний знак життєтворення⁴. М. Міллер простежує його історію до пізнього пале-

¹ Платон, Критий 120, С., див. у кн. Тимей и Критий, Киев, 1883.

² УРЕ: т. 17, карти суші, сс. 21—24.

³ Січинський В., згаданий твір, с. 35.

⁴ Драчук В. С., Системы знаков Северного Причерноморья. — К.: Наукова думка, 1975; Бибииков С. Н., Раннетрипольское поселение Лука-Врублевцевская на Днестре. — М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1953; Хвойко В. В., Раскопки в 1901 г. в области трипольской культуры. — Зап. отд. русск. и славянск. археолог. Русск. Археолог. общ., т. 5, вып. II, СПб, 1904, табл. III, рис. 2, 5; Погожева А. Н. Атропоморфная пластика Триполья. Новосибирск: «Наука», 1983.

оліту (30—10 тис. років до н. е.)¹. Знак Тризуба лежить в основі найархаїчніших культів наших предків — культу Великої Родоначалниці, Праматері; культу життєдайного Вогнища (триєдиного Агні) та культу хранителя мудрості, вогненосного Змія (Нага, Дракона)².

Всі три згадані культури, по суті, являють собою первісне вираження учення про життєтворчу Трійцю і тісно пов'язані знаком Тризуба — символом триєдиної сутності життєтворчих сил: енергій Праматері, Вогнища і Змія. Ця триєдність зображалась у вигляді Трійці в руці Великої Матері чи трипалих лап Змія біля неї; у вигляді триязикового (трисвітного, триголового)³ полум'я Вогнища — Агні та у вигляді триголовості Змія чи трипалості його кінцівок.

Символіку Породжуючого Начала, Першопредка — Великої Матері (Праматері), Тривогненного Змія та Трисвітного Вогнища зустрічаємо на археологічних знахідках у найдавніших культурних шарах по всій території України. У зображеннях, пов'язаних з цими культурами, тризуб має пряме відношення як до культу Великої Матері, так і до культу Змія⁴.

Склалися ці культури дуже давно — десятки тисяч років тому. Про це свідчить хоча б той факт, що в індоіранській гілці причорноморських аріїв, яка відокремилась від наших пращурів близько 7 тисяч років тому⁵, культ Великої Матері і Змія та символ їхньої життєдайної троїстої сили — Тризуб вже існував. У тисячолітньому русі від Наддніпрянщини до Ірану та Індії ця гілка аріїв полишала різні сліди, в тому числі й знаки своїх культів та символів. Так сліди тризуба зустрічаються на Кавказі, у Середній Азії, в Ірані, в Індії (табл. VIII).

На півночі Індії у стародавньому князівстві Джаму (тепер штат Джаму і Кашмір), далеко на сході від України, у глухому гірському краї височить священна гора з трикутною вершиною, в глибині якої понад чотири тисячі років тому «поселилась Велика Матір, що прийшла сюди з Заходу». Відтоді цю триголову гору індійці звать українським словом Трикута, відтоді у її надрах заховано святилище Великої Матері — Вайшну Деві, як її називають індійці, тобто Вишньої

¹ Андрусяк М., згаданий твір, с. 15.

² Варіанти імен Праматері — Води і Прабатька — Вогню розглянуто раніше.

³ Погожева А. Н., згаданий твір, с. 30.

⁴ Погожева А. Н., там же, с. 131.

⁵ Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности.— М., Наука, 1981, с. 89.

(Всевишньої) Діви, як її називали їхні одноплемінники, що лишилися на арійській прабатьківщині — Україні.

Тисячі й тисячі паломників пробираються крутими гірськими дорогами, а потім довгими тунелями до великої печери в середині гори. Тут, під охороною довговолосих жерців, за трьома стародавніми магічними каменями височить бронзова постать богині з високо піднятим тризубом у правій руці. Побували тут і радянські історики, зокрема Л. Шапошникова.

«Вона була всюди, могутня прадавня Велика Матір-богиня,— пише Л. Шапошникова.— Всюди були сліди її ступнів, врізаних у камінь гір. Всюди був її символ — тризуб. Той тризуб, якого піднімали на ворога в жорстоких війнах королі зміїв. Той самий тризуб, який охороняв кам'яні лінги ¹ великого бога гір Шіви. Тризуб пов'язував воедино усіх трьох: Велику Матір, зміїв і Шіву» ².

Так, Шіва, друг Зміїв-Нагів, грізний чотирирукий бог, «від погляду якого розпадаються держави, а від танцю — гинуть світи», над усіма іншими знаками підносить тризуб (табл. VI, рис. 4, ба, 7).

Чому така шана тризубові від Великої Матері і Шіви?

Велика Матір — богиня народження і смерті, у якій замикається сакральний цикл — народження, життя, смерті, відродження. Шіва — бог смерті, руйнації і народження. І перша, і другий є, по суті, богами поступу, який полягає у тому, щоб руйнувати старе й віджиле і народжувати натомість нове, прогресивне. А тризуб, як уже зазначалося, символізує динамічний аспект світобудови — світотворення, принцип вогненної енергії поступу.

Тризуб глибоко шанується в Індії. Численні зображення його на прапорах, щитах та одязі індійських артистів нещодавно обійшли весь Радянський Союз. Шанування цього символу на Україні і в Індії, досить віддалених між собою, як ми вже знаємо, не є випадковим. Загадковий індійський бог Шіва зі своїм символом — тришулою (тризубом), не місцевого походження, це «прийшлий» бог, культ і символіку якого до Індії принесли арійські племена саків (шак'я), тобто скитів.

Прабатьківщину арійських племен вчені довго не могли встановити, але в міру нагромадження знань у порівняльному мовознавстві, аналізові священних текстів іранських та індійських аріїв (Авести і Рігведи), в археології, у співставленні давніх переказів індійських та іранських аріїв

¹ Символи животворчого начала (примітки Л. Ш.)

² Шапошникова Л., Тайна священной горы Трикуты,— «За рубежом», 1988, № 35, с. 13.

про географічні та історико-етнічні особливості їхньої пра-
батьківщини з сучасними географічними й історико-
етнічними даними та в інших галузях науки вдалося незапе-
речно встановити, що прабатьківщина аріїв містилась у
Причорномор'ї, зокрема у Наддніпрянщині та Над-
дністрянщині¹. Звідси символ «тризуб» арії занесли і до Се-
редньої Азії та Ірану, де він довгий час був верховним знаком
місцевих жрецьких та царських династій, і до Індії та Тибету,
де він і досі лишається містичним символом.

Деякі вчені дотримуються думки, що основним вогнищем
формування аріїв було не Північне, а Південне Причорно-
мор'я (Північна Месопотамія). Це, зрештою, не так уже й
суттєво, оскільки між усіма регіонами Причорномор'я
існували тісні культурні стосунки. У зв'язку з цим цікаво
відзначити, що існують відомості, ніби одним з Вавілонських
герців був золотий лев на голубому тлі, і що шумери (давнє
населення Месопотамії, попередники Вавілону) були в ге-
нетичному і типологічному зв'язку з про-українцями —
давнім населенням Північного Причорномор'я².

Незалежно, однак, від того, яким берегом Чорного моря
рушили індоарійські та іранські племена, арійські культу
Великої Матері, Змія та Тризуба продовжували жити пов-
нокровним життям у Північному Причорномор'ї і після
експансії частини аріїв на Схід. Вони розвивались у
сприятливих умовах високої культури пізньоарійських, або
т. зв. трипільських племен, традиції яких у господарстві, до-
мобудівництві, піснях, танцях і орнаменті тривали на Ук-
раїні аж до ХХ ст.

Відкривач цієї культури В. Хвойко визначив її як «дав-
ньо-арійську, зокрема протослов'янську»³. «Народ, що меш-
кав у нашій місцевості з неолітичних часів, — писав В. Хвой-
ко, — був не кочовим і не мисливським, а осілим земле-
робським плем'ям, яке на самому світанку свого існування
вже носило у собі зародки тієї сприятливої для розвитку гро-
мадського і родинного начала культури, яку ми послідовно
бачимо й згодом, у пізніші і навіть сучасні нам періоди його
зовнішнього і внутрішнього життя»⁴.

¹ Широкого визнання це відкриття набуло на Міжнародному симпозиумі
з етнічних проблем історії Центральної Азії. Див. матеріали симпозиуму —
Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности. — М.: Наука,
1981, сс. 37, 83, 198, 246, 254.

² Челурко Б., Давня символіка і новочасні пристрасті. «Дзвін», 1990,
№ 1, с. 27.

³ Хвойко В., Раскопки 1901 г. в области трипольской культуры, СПб.,
1904, с. 9.

⁴ Там же, с. 25.

Тричленні символи (табл. IX) і тричленні структури характеризували трипільців і лишилися найхарактернішими для пізньо-арійської (кімерійської, скитської, сарматської та слов'янської) ідеології, космології, громадського ладу, політичної і жрецької організацій, символіки кольорів і знаків (табл. X).

Скитський міф про породження зміеною богинею від першолюдини Таргітая трьох синів — Глибин-царя, Горіцаря і Сонце-царя, особливо якщо прийняти їх відповідність трьом зонам космосу, — Підземній, Земній і Небесній, — є відображенням акту світотворення. По аналогії з триединою структурою космосу будували скити й свою трикомпонентну структуру суспільства¹, а скитські царі карбували знак Трійці на своїх монетах (табл. X, рис. 5, 7, 8, 9, 10).

За скитськими міфами царювати над скитами починає наймолодший з трьох синів Таргітая (Довгомогоутнього) — Колоксай (Сонце-цар), завдяки сьєсему шльбю з богинею Табіті, богинею троїстої природи, трисвітного вогню², однією з іпостасей Великої Богині-матері³. Так у світогляді скитів (сколотів), а потім і у світогляді слов'ян, набуваючи нових якостей, живуть тисячолітні культу наших пращурів з далекого неоліту.

Після занепаду скитської держави знаки тризуб і двозуб продовжують своє життя у Причорномор'ї як знаки сарматських, боспорських, аланських, роксоланських⁴ та антських зверхників⁵. Традиція арійського тризуба знайшла своє продовження в стародавніх осередках Русі на Тамані (грецька назва «Меотська Русь», київська — «Тмуторокань»).

«Останні дослідження, — пише В. Січинський, — все більше стверджують старослов'янські чи то староукраїнські оселі, в століттях VIII до X, по сточищу Дінця, по низовому Дону, на побережжі Азовського моря та пониззю Кубані. Таким чином, Тмуторокань не творила якусь відокремлену землю від київської держави, та відгороджену від неї порожніми степами, як це думали досі. Слушно каже М. Міллер, — нові знахідки на Приазов'ї доводять, що стала-ся перерва (часова і територіальна) не в терені, не в людно-сті, а в нашому знанні!»⁶

¹ Бессонова С. С., Религиозные представления скифов. — К.: Наукова думка, 1983, с. 8, 13, 14.

² Бессонова С. С., там же, с. 21.

³ Там же, с. 27.

⁴ Січинський В., згаданий твір, с. 38.

⁵ Рыбаков Б. А., Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X—XII вв. — Советская археология, 1940, № 6, с. 233—234.

⁶ Січинський В., згаданий твір, с. 45—46.

Тмутороканські тризуби (табл. 5, рис. 12; табл. VII, рис. 3; табл. XI, рис. 6) творять як територіальну, так і часову ланку між тризубами боспорських царів (табл. Iб, рис. 1, 4; II, 2; III. 1, 2; IV. 2. 3) і тризубами князівської доби, зокрема з т. зв. «знаками Рюриковичів»¹ (табл. XII, XIIа, XIIб).

Протягом тисячоліть символ «тризуб» постійно набував нових форм і значень. Крім триєдиної світотворчої сили тризуб певний час символізував ще й уявлення наших пращурів про поділ Всесвіту на небесний (РАЙ), земний (кРАЙ, кРАЇНА, ВкРАЇна) і потойбічний (виРАЙ, вирій).

Крім світоглядних, значення тризуба збагачується також низкою локальних образів, наприклад, образами давньоукраїнської богині Берегині (зображуваної у вигляді жінки, яка зведеними догори руками захищає свій народ); молитвуючого жерця, що звів руки до Бога заступниці Богині; колоска, хліборобського оберега тощо. Тризуб сприймається як символ могутності, непереможності, як охорона проти всякої небезпеки, всіякого зла і нещастя, як сила, здатна подолати й спрямувати навіть стихійні і потойбічні сили².

Аналогічних доповнювальних значень набуває знак тризуб у інших нащадків причорноморських арій. Так, наприклад, у індуїстів тризуб стає також символом Трімурті. При тому праве вістря, за даними С. Наливайка, символізує Прабатька світу Брахму, середнє — Руйнівника й Творця нового — Шіву, а ліве — Охоронця, Заступника і Упорядника світу — Вішну³.

* * *

У прямих предків сучасних українців — слов'янського племені полян, званих також «русь» і «сколоти», як і у їхніх попередників, панувала трикомпонентна структура суспільства і була поширена легенда про походження полянської (київської) держави від трьох братів, що «сіли» на трьох київських горах. Зверхники полян-русів, київські князі, так

¹ Драчук В. С., згаданий твір, с. 91.

² Січинський В., згаданий твір, с. 26.

³ Наливайко С., згаданий твір, с. 26.

само, як і царі скитів, карбували на своїх монетах знак Трійці — Тризуб (табл. XIIБ).

У давній символіці наших предків цей знак вживався поряд зі знаком Двозубу — символом могутності, чоловічого начала (первісно — сили тура)¹. Двозуб простежується в археологічних шарах дуже далеко. Його шанували трипільці (35—17 ст. до н. е.)², носії егейської (кріто-мікенської), троянської (28—12 ст. до н. е.) та пізніших культур Причорномор'я, зокрема громадяни Ольвії (Борисфену), які у VI—II ст. до н. е. знову високо піднесли егейську й трипільську символіку двозуба й тризуба (табл. III).

Саме двозуб, а не тризуб мали Рюриковичі своїм родовим знаком. І це природно. Адже князівську династію насамперед цікавила сила й самоутвердження. Показово, однак, що ті з князів, для яких державні інтереси переважали особисті, замінювали двозуб на тризуб. Це — Володимир Великий, його сини, Ярослав Мудрий та Мстислав і його правнук Володимир Мономах, — тобто найзначніші державні мужі з роду Рюриковичів. Інші князі (не рахуючи Юрія Довгорукого, знаком якого було щось середнє між тризубом і хрестом) мали знаками двозуб або поєднання двозуба з хрестом. У нащадків Юрія Довгорукого на знак тризуба немає й натяку (табл. XIIа).

Поряд з офіційною функцією державного і релігійного символів тризуб має на Україні і широку естетичну функцію та функцію оберега. Тризуб зображався як в орнаментах тканин, килимів, карбування, так у рукописних текстах книг, на монетах і печатках, на перснях і пломбах, на ювелірних виробках, державних відзнаках, табличках-посвідченнях, підвісках і навіть на посуді, кахлях та цеглі (табл. XII, XIIБ).

«Коли ні в Польщі, ні тим більше в Московії, не вмiли робити самих примітивних речей, — пише В. Січинський, — не знали мурованого будівництва, на Україні процвітало монументальне будівництво, монетарство, вища ступінь державної символіки та емблематики...

¹ У V—III тис. до н. е., коли сузір'я Теляти (Тура, Волоса) репрезентувало весняне рівнодення, Тур був головним богом, і його символ — бичачі роги — став головним символом світотворення. Значення могутності для двозуба — найпоширеніше, однак воно не виключає й інших, наприклад, розуміння двозуба як символу двох протилежних первісних комплексів сил — Батьківської й Материнської (позитивної й негативної) і т. п. Однак, для трипільської (і пізніших на території України) та егейських культур характерне зображення двозуба у вигляді бичачих (турячих) рогів (табл. III, рис. 1, 4—6).

² *Погожева А. Н.*, там же, сс. 108—109.

Значення тризуба, як символу, було виняткове. Був це знак-талісман, предмет, що приносить щастя. Був він грізний і немилосердний для всього недоброго і ворожого, а добрий і чарівний для тих, хто був під його охоронок ¹.

Найвищою рівня популярність українського тризуба досягла в Х—ХІІІ ст. На ті часи припадає і найзначніше його географічне поширення — від Криму до Новгороду і від Кавказу до Франції та Швеції. Тризуб зображено на варязькому мечі (очевидно, виготовленому в Києві), на надгробнику святого Еріка (Швеція) — родича Володимира Великого тощо. До Франції тризуб був занесений у родовому знакові та в монетах дочки Ярослава Мудрого, французької королеви Анни ², а до Новгороду — придворними Ярослава, коли юний князь перебував там ³. На землях власне Київської Русі (територія сучасної України) тризуб був поширений у всіх князівствах ⁴, маючи центром Київ.

В. Січинський, склавши мапу поширення тризуба на Україні (табл. ХІІБ, рис. 49), справедливо зауважує, що «скупчення знахідок, які зазначені на мапі назвами міст, зовсім точно окреслюють державні межі України старокняжої доби. Ці межі, в своїй основній частині, як земля метропольна і корінна, сягали від Передкавказзя і Криму по Донець, верхів'я Десни і Прип'яті на Півночі. На заході обсаджена лінія від верхів'я Дністра по Бугу аж по Нарву. Найбільше скупчення помітне навколо Києва і Чернігова, як то в дійсності знаємо з політичної історії розвитку київської держави. Мапа дає можливість передбачати, де саме, в яких місцевостях, можна сподіватися майбутніх знахідок» ⁵.

До Х ст. форми тризуба, що панували на Україні, мало чим різнилися від первісного арійського знаку архаїчно-класичної форми і були близькими до тризубів інших нащадків причорноморських арійів — елінської тріалії, індійської тришули, боспорського тридента та скіфських і сарматських тамгових знаків (табл. Іб, різновиди І, ІІ, ІІІ, ІV; табл. ХІІ).

З Х ст. вона видозмінюється (табл. ХІІа, ХІІб). Ускладнення знаку найімовірніше пов'язане з особливостями дер-

¹ Січинський В., згаданий твір, с. 52.

² Імовірний герб Анни Ярославни (Агнеси) відтворено у ХVІ ст. французьким істориком К. Параденом (див. табл. ХІІБ, рис. 48).

³ Тризуб на ювелірних виробах зустрічається у Новгороді лише в археологічних шарах згаданого періоду. Див. Седова М. В., Ювелирные изделия древнего Новгорода (Х—ХV вв.). М., 1981, с. 36.

⁴ Якимович Б., До питання про українську символіку. «Пам'ятки України», 1989, № 3, с. 44.

⁵ Січинський В., згаданий твір, с. 40.

жавної організації українського суспільства, з переходом від простої політики «Іду на ви», — до складної плутанини дипломатичних стосунків всеєвропейського масштабу. Згадане ускладнення українського суспільства не могло не відбитись на формах світосприймання, мислення, образотворчості. Не останню роль в запровадженні плетінкової форми тризуба відіграли, очевидно, впливи схематичного зображення «Дерева Життя» в Каббалі, яке являє собою три напрямні, переплетені між собою складними зв'язками (табл. Ів); поширення романської й скандинавської плетінкової орнаментики та деяка трансформація архаїчного арійського тризуба, що почала формуватись ще в еллінські часи (табл. X, рис. 6).

«На приєнській монеті, — пише В. Січинський, — тризуб зовсім втрачає вигляд званої посеїдонової «тріалії», він не має продовгастої форми, композиційно вписується у форму кола і так більше відповідає знаку монети. Крім того, дістає різні додатки, що мали, очевидно, символічне значення. Це відноситься до двох симетричних завитків, що з'єднують бічні зуби з середнім. Середня палиця, що в посеїдоновому тризубі завжди довга, тут зовсім коротка та має з двох боків додатки у формі двох перстнів. Ці останні зустрічаються в деяких посеїдонових тризубах і знані на понтійських монетах (табл. XI, рис. 14). Ці завитки чи перстні на середньому стовбурі пояснюють як символ вічної дороги, безконечного життя. Згадані додатки приєнського тризуба зовсім відповідають подібним елементам українського тризуба»¹. Як князівський знак тризуб вперше документально зафіксовано у печатці Святослава Завойовника (Ігоревича).

Найзначнішим джерелом зразків княжих «тризубів» є музейні колекції нумізматів, хоча «знайдені при розкопках монети губилися по приватних руках і навіть щезали з російських музеїв... Наприклад, одинока золота монета Володимира Великого стала відома в 1916 році. Її відібрала російська адміністрація від одного українського козака в 1796 р. під час роззброєння козацького війська. Де і коли була знайдена ця дорогоцінна й одинока монета — невідомо. Відомо лише, зі слів згаданого українського козака, що цю монету дала йому його мати, коли прощала на війну»². Дальша доля монети невідома. Попри байдуже ставлення московської держави до монет київських князів, збереглася все ж одна золота і чимало срібних монет Володимира Великого з тризубом, а

¹ Січинський В., згаданий твір, с. 38—39.

² Січинський В., згаданий твір, с. 11.

також монети з тризубами, карбовані його нащадками (табл. XIIб).

Після повалення Київської держави і зруйнування Києва монголами Тризуб на певний час втратив своє значення державного символу і своє столичне пристанище, зберігаючись, однак, як національний символ у гербах провінційних міст, українських магнатів, дворян, старшин та в рукописній традиції заставок. Це було уможливлене високим рівнем освіченості й духовності українського народу, а також тим, що староукраїнські роди і міста мали свої давні, освячені традицією знаки, звані «знаменами»¹, які, з виникненням у XIII ст. геральдики, оформлювались як герби і затверджувались українськими королями й князями. Внаслідок цього на зламі XIII й XIV ст. усталились перші зразки українського гербівництва. Найдавніші герби визначалися тяжінням до символу Трійці (а отже, й Тризуба), руноподібними гербовими титлами й червленими² щитами — типовою деталлю традиційного озброєння староукраїнських воїнів та боярства.

Право на герби в тогочасні не обмежувалось. Їх оформляли для своїх родів не лише магнати й шляхта (дворяни), а й міщани, духовенство та деякі селянські роди³. Справа в тому, що селяни, хоча й не мали потреби в гербах для стягів⁴ та іншої військової атрибутики чи потреби у міщанському гербівництві для діловодства і печаток, усе ж широко користувалися своїми родовими «знаменами» для позначення майна й виробів, тавра для скотини, бортней, тавра на кераміці тощо.

Українська геральдика, розвиваючись протягом усіх етапів гербового мистецтва (готика, ренесанс, барокко, рококо, ампір, модернізм) і відповідно реагуючи на стилі гербів, завжди спиралась на прадавню символіку, традиція якої вкорінена в етнічній і релігійній праоснові нації. Саме ця традиція й допомогла Тризубові зберегтися до наших днів у ролі національного й державного символу.

Як магнатське, так і міське гербівництво України належить до найдавніших у Європі. На жаль, міські герби протягом століть найбільше зазнавали спотворень у змісті й барвах при намаганні окупаційних властей спольщити, зні-

¹ Від виразу «знай мене».

² З відходом у забуття червленого щита, як неодмінного атрибута українського княжого воїна, щити на гербах українського дворянства поступово змінюють барву на національну, жовто-блакитну.

³ Бюлетень Українського генеалогічного і геральдичного товариства, Мамі, 1971, додаток до № 1(41), с. 1. (Надалі — БУГГТ).

⁴ Від слова «стягати» (воїнів під час бою).

мечити чи зросійщити їх. Численні новотвори гербів XVIII—XIX ст., наспіх сфабриковані російською владою, заступали давні й цінні історичні герби (наприклад, у Чернігові, Ніжині) ¹. Однак, попри всі ворожі втручання, українські герби, втім числі й міські, зберегли чимало давніх релігійних та історичних традицій, зокрема найдревнішу традицію Трійці та її знаку Тризуба, що можна бачити з наведених зразків (табл. Іб, розд. X; табл. IIIа, IIIб, IIIв, IIIг, XII).

Іншим руслом, через яке йшла до нас давня українська символіка, як уже згадувалось, були старі рукописи, а саме вміщені у них орнаментальні мініатюри заставок (прикрас початкових літер тексту). Автор окремої збірки рисованих тризубів В. Січинський пише, що найстарші знаки з мініатюр XIII—XV ст., переважно з «Псалтирів», мають складну форму з усіма традиційними деталями і виключають підозру, «що це якісь випадкові комбінації плетінки» ².

Новіші галицькі рукописи XVI—XVII ст. містять більш схематизовані тризуби, однак і вони є незаперечним свідченням того, «що традиція тризуба не загинула з упадком державності старокняжої доби» ³. Тризуби галицьких мініатюр, як помітив В. Січинський, своїм рисунком і формою майже тотожні київським.

Культ тризуба в орнаментуванні українських рукописів зникає, на жаль, у XVII ст. разом із заміною рукописів друкованими книжками. Однак у народному побуті найменш де-націоналізованих, гірських районів України він живе й досі. Так у Карпатах, під Різдово чи Йордань, селяни деяких сіл донедавна малювали на своїх хатах споконвічні магічні знаки тризуба, майже тотожні скитським, сарматським, боспорським та київським знакам (табл. XIV).

Дослідник карпатських знаків В. Січинський встановив, що «народний звичай не зв'язує ці знаки з християнськими емблемами та християнською догматикою, тільки трактує як талісман, що зв'язаний зі старшими міфологічними поняттями» ⁴.

Як бачимо, традицію Тризуба після падіння Києва зберігали всі верстви української нації. Однак, у свідомості українців на той час Тризуб асоціювався не лише з символом Святої Трійці, але й з символом їхньої могутньої загально-національної держави Київської Русі та стоїть ⁵ Києвом, а тому жоден з можновладців, так само як і жодне з

¹ БУГГТ, вересень-жовтень 1968, додаток, с. 1.

² Січинський В., згаданий твір, с. 24.

³ Там же, с. 25.

⁴ Січинський В., згаданий твір, с. 26.

⁵ Тобто державним (столичним).

відроджуваних міст, не наважувались узяти цей символ за свого герба — віддавали йому шану і визнання тим, що включали окремим, конкретно трактованим знаком, до регіональних гербів. Так «жив» Тризуб у книжках, селянських знаках, гербах українських магнатів і дворян та гербах українських міст, аж доки Київ не відновив у 1918 році свого стольного статусу, а, отже, й пристанища для державного і загальнонаціонального символу. Як правило, державні знаки і герби дістаються тій чи іншій людській спільноті від родового знаку (герба) того правителя, який очолював цю людність у період її національного та державного становлення. Оскільки таку роль щодо української державності імперські історики відвели Рюриковичам, то й уважалося, що тризуб — родовий «знак Рюриковичів». Однак цей висновок прихильників нормандської теорії походження київської державності при безсторонньому розгляді виявляється, м'яко кажучи, поспішним. З ним не в'яжуться такі історичні факти:

— тризуб, як родовий знак Рюриковичів, до їх приходу в Київ ніким і ніде не зафіксований;

— разом з тим, у Північному Причорномор'ї і Наддніпрянщині (з Києвом включно) тризуб зафіксований за сотні й тисячі років до появи Рюриковичів;

— при ближчому розгляді виявляється, що родовим знаком Рюриковичів був двозуб, і лише окремі з них мали знаком тризуб;

— тризуб залишається на Україні і після Рюриковичів;

— Рюриковичі, які переходять на московські чи польські землі, втрачають тризуб безслідно (як, до речі, і жовто-блакитну барву);

— тризуб у загадковий, майже містичний спосіб утверджується державним знаком України, як тільки вона стає незалежною¹.

У допитливого читача вже, мабуть, назріло запитання: а що, власне, так прив'язує Тризуб до України, зокрема до

¹ Йдеться про безпрецедентну ситуацію прийняття державного знаку Української Народної Республіки. Як відомо, для вироблення знаку була створена спеціальна комісія Центральної Ради. Голова уряду М. Грушевський наполягав на створенні принципово нового герба, який би включав золотий плуг на синьому тлі, жінку з серпом і робітника з молотом. Комісія, попри величезний авторитет Грушевського, чомусь не прийняла його проекту. Не приймала вона і ніяких інших. Тим часом Держбанк УНР випустив банкові білети, на яких невідомо з чийого рішення було зображено тризуб. Без усякого рішення комісії та її дозволу тризуб з'являється на поштових марках УНР, на військово-морському прапорі і т. д. Спеціальній комісії Центральної Ради, як і самій Раді та її голові М. Грушевському, не залишалось нічого іншого, як визнати тризуб державним гербом УНР.

Києва? Чому його не беруть за свій символ інші народи та держави ¹, чому протягом тисячоліть, всупереч усіляким гнобителям і нищителям національної культури, українці при першій же нагоді знову й знову повертаються до цього символу?

Відповідь на це питання лежить не так глибоко, як на питання про сутність символу, однак вона й не на поверхні речей та явищ. Коротше кажучи, відповідь лежить у другому плані буття — плані програм і законів. Є підстави вважати, що символ триєдиної світотворчої енергії — Трійці — є органічним для Києва і київських земель, оскільки Києву «запрограмовано» бути споконвічним джерелом такої енергії самою структурою планети. Неймовірно? В усякому разі досить неймовірно для того, щоб бути правдою, як люблять казати фізики.

З початку сімдесятих років у наукових колах та в пресі обговорюється гіпотеза трьох московських авторів — Н. Ф. Гончарова, В. С. Морозова і В. А. Макарова — про закономірності життя нашої планети та її людності, пов'язані з структурою її силового поля ².

Земля, за гіпотезою згаданих авторів, має ікосаедрододакаедричний силовий каркас, який проектується на її поверхні у вигляді мережі з величезних трикутників і п'ятикутників. Система силових полів цієї мережі визначає появу і розвиток різноманітних подій і процесів, що відбуваються на планеті, створюючи в певних вузлах системи найсприятливіші умови для розвитку живого.

Автори гіпотези переконливо показують, що вузли системи є осередками поширення флори і фауни, культурних рослин, центрами світових максимумів і мінімумів атмосферного тиску, максимумів сонячної радіації. З лініями і вузлами системи збігаються геологічні структури, розміщення корисних копалин, польоти птахів тощо. За цією мережею (в центрах її гігантських силових трикутників) розміщуються й усі відомі вогнища цивілізації, етногенезу, мовотворення. При цьому в центрі європейського трикутника міститься Київ і Київські землі, а в центрі сусіднього — осередок тюркського етногенезу.

Те, що гіпотеза досі не спростована, підвищує її шанси на визнання. Але, незалежно від долі гіпотези, незаперечним є факт бурхливого тисячолітнього розвитку людності й куль-

¹ Точніше сказати — «більшість народів та держав», оскільки деякі держави (наприклад, Камбоджа) мали Тризуб своїм державним символом.

² Див. роботи названих авторів. Зокрема: «Комсомольская правда» від 31.12.73; «Химия и жизнь», 1974, № 3; «Московский комсомолец», 18.4.75; Наукові збірники Московського ф-географ. т-ва СРСР — «Новое в физической географии», 1975; «Принципы и методика природного районирования на мат.-стат. основе, 1975; 36. «Симметрия структур геологических тел», М., 1976 та пізніші публікації цих авторів.

тури Київських земель та факт незмінного визнання і шанування на цих землях знаків Трійці, і зокрема Тризуба, символу триєдиної життєтворчої енергії, символу постійного відродження волі й незалежності українського народу.

* * *

Крім споконвічних містичних знаків — тризуба, жовто-блакитної барви і двозуба, українська державна символіка включає ряд знаків, що посіли свої особливі місця в державницьких змаганнях нації. Найзначніші з них — архангел Михаїл, Золотий лев, Козак з мушкетом і «Куша» (табл. XIII).

Зображення на червоному щиті білої (срібної) постаті архангела Михаїла — Небесного Покровителя України та її Збройних Сил — відоме з XII ст.¹ Спочатку це був державно-династичний знак київських Мономаховичів — Мстислава I (1125—1132) та його нащадків. Із середини XII ст. й у XIII ст. цей знак став емблемою староукраїнської держави поряд із тризубом. Його зображали на печатках князів, на їх шоломах, а пізніше й на гербових щитах. За кількістю видів і значень та за давністю традиції архангел Михаїл посідає перше місце (після тризуба) серед історичних національних, земських і родових гербів України².

Архангел (Архистратиг) Михаїл, як давній староукраїнський знак, постійно був гербом Київської землі в усіх її трансформаціях — князівства, воєводства, намісництва, губернії. За часів Речі Посполитої репрезентував Україну, розміщуючись поряд з двома іншими найвищими гербами держави — срібним польським орлом на червоному полі та білим вершником, теж на традиційному червоному полі, що репрезентував Велике князівство Литовське». В державній геральдиці деяких українських гетьманів, польських королів, литовсько-руських великих князів, московських царів і російських імператорів він представляв гідність Великого Київського Князівства в межах, значно ширших від властивої Київської землі, цебто від Правобережжя³. У зв'язку з цим герб зазнав трансформації барв (наближення до національної — блакитне поле, золота аура)⁴.

Як дослідив Р. О. Климкевич, архангел Михаїл включав-

¹ Найдавніша пам'ятка з цим знаком — срібна печать на грамоті Мстислава I, наданій ним Юрієвому монастирю у Новгороді (близько 1130 року).

² Р. О. Климкевич, Київський Архистратиг, філадельфійський журнал «Київ», 1956, № 5, с. 209.

³ Климкевич Р. О., там же.

⁴ Блакитне поле з'являлося у всіх відомчих українських гербах, що набували загальноукраїнського державного значення (князівський київський, галицько-волинський, козацький, гетьмана І. Мазепи).

ся до гербів не лише Києва, але й інших українських міст (напр. м. Сянока); за часів приналежності королівства Галичини й Володимирії до Габсбургської монархії Михайл вважався покровителем цього королівства; як Святого Борця проти пекельних сил, Архистратига було вміщено на прапорі командуючого Українським чорноморським флотом у 1918 році.

Вельми цікавою пригодою герба архистратига протягом його 800-літнього існування є перебування в гербі державокупанта — російської імперії, «як виразний і безсумнівний спомин про колишню державність Києва». Основну частину герба російської імперії творив двоголовий чорний орел суто візантійського походження, якого в XV ст. присвоїли собі московські великі князі разом із царським титулом. На великому й середньому державних гербах містилися на грудях і крилах орла герби завойованих Москвою й Петербургом колись самостійних держав¹.

Заслугове на увагу трансформація герба архангела Михайла не лише за барвою, але й за змістом (табл. XII). Найдавніші його зображення (рис. 1—3), ще цілком язичницькі — в правиці Михайл тримає або списа (рис. 1), або традиційного для скитських царів і, треба думати, київських князів скипетра з Тризубом-навершям. За часів воеводства (належності Київських земель до Речі Посполитої) Михайла позбавлено царського скипетра і натомість о з б р о є н о опущеним долу мечем (рис. 4). За часів намісництва архангел зводить праву руку з мечем і бере щит (рис. 5). В останніх сучасних зображеннях на щиті (архангела) з'являється хрест, а бойова поза меча переходить у салютуючу (рис. 6). На думку Р. О. Климкевича, таке зображення є дуже невдалим. У творах В. Січинського, М. Битинського та інших, обзнайомлених з нашим гербовим мистецтвом митців, представлений він згідно з його староукраїнською традицією та з вимогами української геральдики: на малиновому (багряному) щиті срібний архангел із золотою глорією, з лябарумом у правиці, яким вражає змія, і з державою у лівиці».

«Київський Архистратиг,— пише Р. О. Климкевич,— супроводжував український нарід на його нелегкому життєвому шляху протягом восьми століть. Його гербове значення і його зображення змінювались, як змінювалась доля нації. Незмінна була тільки його символіка, як вираз нашої духовності і Провидінням дана напрямна для України — Святого Воїна в боротьбі проти темних сил». Сьогодні вва-

¹Климкевич Р. О., там же, с. 213.

жаємо київського Архистратига «не тільки історичним клейнодом і алегоричною постаттю Небесного Покровителя України з її Збройними Силами, але й дійсним гербом столичного міста Києва і Київської землі»¹.

Золотий лев у голубому полі, як герб Романовичів і Галицько-Волинського князівства, був утверджений за князювання Лева I² (табл. XIII, рис. 16—23). Вперше зажив світової слави 1410 року, переможно піднесений львівськими ополченцями у Грюнвальдській битві (табл. XIII, рис. 19). У XV ст. — це герб Львівської землі (табл. XIII, рис. 20), а в XVI—XVIII ст. — герб Русі (Руського воєводства у Речі Посполитій, яке об'єднувало Галицьку, Львівську, Перемишльську, Сяноцьку, а з пізніше й Холмську землі). Спроби польської адміністрації полонізувати герб, змінивши голубий колір щита на червоний, зазнали невдачі³.

1848 року, внаслідок революції і здобуття українськими землями в Австрійській імперії більшої незалежності, створюються українські Збройні Сили («Руська гвардія»). Золотий лев, або, як його тоді називали, «Руський лев», підноситься на голубих військових прапорах гвардії (табл. XIII, рис. 22). Цей знак був зображений також на кокардах січових стрільців, військові з'єднання яких формувалися в складі австрійської армії.

З огляду на повну втрату у XIX ст. національних і державних прав східними українцями, Золотий лев із 1849 року по 1918-й репрезентував у європейському гербівництві як Західну, так і Східну Україну. Усі роки, з часу свого затвердження, Золотий лев є гербом Львова (табл. XIII, рис. 16—18, 21). У цьому гербі Лев, як правило, поєднаний із священним на Україні символом Трійці, а саме з її архітектурним варіантом — тривежа споруда, тризуба вежа тощо.

Козак із мушкетом і шаблею, як герб Війська Запорізького, відомий з XVI ст. (доки гербом Запоріжжя було зображення козака без мушкета, лише з шаблею). У тому ж столітті Козак з мушкетом стає також гербом городового (гетьманського) козацтва, а з XVII ст. вважається ще й гербом Гетьманщини. Герб широко використовувався на печатках як низового, так і реєстрового козацтва, зокрема на

¹Климкевич Р. О., там же, с. 216.

²1264—1300 роки.

³Гречило А. Національний прапор, у кн. «Національна символіка», с. 14 (бібліотека журналу «Пам'ятки України», кн. 1).

печатках старшини Війська Запорізького Ігната Васильовича (табл. XIII, рис. 7), гетьманів: Петра Сагайдачного (рис. 10), Михайла Дорошенка, Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетері, Петра Дорошенка, Дем'яна Многогрішного (рис. 11), Івана Самойловича (рис. 12), Івана Мазепи (рис. 13), Павла Скоропадського (рис. 14). У XVIII ст. робилися спроби трактувати цей герб як національний, печатками з цим гербом скріплювались міжнародні угоди. У кольоровому варіанті герба козак зображався на золотому тлі, з подальшим розміщенням усього знаку на голубому полі (прапорі, хоругві, щиті тощо).

«Куша»¹ — герб роду Кушинських² — у XV ст. став гербом Києва і тим здобув широку популярність. У червні 1782 року, коли Київ був столицею Київського намісництва, цей герб замінив давніший Київський герб — Архистратиг Михаїл. М. Грушевський пропонував включити «Кушу» до державного герба УНР, однак цей знак було відроджено лише на банкнотах Української держави. Певний натяк на «Кушу» уведено до нового (радянського) герба м. Києва. Однак замість куші (арбалета) на цьому гербі зображено лук, що є в геральдиці іншою гербовою фігурою.

Усі названі ознаки, як бачимо, в різні часи претендували на роль державної української символіки, борючись між собою за першість.

Ослаблення Київської держави міжусобицями і нападом монголів дещо підриває популярність Тризуба, з яким починає конкурувати родовий знак Мономаховичів — архангел Михаїл. З утворенням Української Козацької держави знак Київського Архистратига (архангела Михаїла), як земський герб, витісняється на другий план козацьким гербом Запорізького Війська, тобто зображенням лицаря-козака

¹ Куша — французька назва середньовічної зброї, більш відомої під назвою арбалет, артабалет (за назвою спеціальної стріли — «белт», укр. «прогонич»). Зброя являла собою невеликий тугий лук, прикріплений до прикладу з корбою і спусковим гачком (див. зображення куші на гербі Кушинських — табл. XIII, рис. 23).

² Рід Кушинських — український шляхетський рід, чимало представників якого були козацькими старшинами. Найдавніший представник роду, згадуваний у літературі, — Герасим Куш. Останні представники роду Кушинських — Ольга, Зіна, Євгенія і Павло — замордовані чекістами.

з мушкетом. Як міському гербу Києва, архангелові Михайлові доводиться відступити під тиском герба київського магістрату «Куші». Популярність «Куші», на думку деяких знакознавців (А. В. Толстой, 1882 та ін.), пояснюється його спорідненістю з старокиївським Тризубом.

Боротьба згаданих українських гербів за першість не є, однак, антагоністичною, тобто боротьбою на знищення, на повну заміну. Герби існують поряд, часто поєднуючись і підтримуючи один одного. Так герб зі Святим Архистратигом Михайлом спокійно вживався і з «Кушею», і з гербом Запорізького Війська, і з гетьманськими гербами¹. Бачимо змінене зображення архангела і на бердиші Богдана Хмельницького, і на його хоругві, з якою гетьман з'явився під Львовом 1665 року, і на козацьких хоругвах² у XVII та XVIII сторіччях³.

З утворенням Малоросійської колегії і занепадом Гетьманату в XVIII ст. Козак із мушкетом перестає відігравати роль державного українського герба, повертаючи її Архистратигові Михайлу. У 1853 р. зображення його на верхній частині гербових щитів стало обов'язковим для міст Київської губернії (Черкаси, Канів, Васильків, Чигирин, Звенигородка, Тараща). 1776 р. Малоросійська колегія затверджує новий герб: «щит, розділений на п'ять частин, і на кожній з них представлено герб одного з п'яти українських князівств. На першому блакитному полі срібний архангел, у правиці меч, а в лівій срібний щит. Дальші щитові поля присвячені гербам Чернігівського, Переяславського, Новгород-Сіверського і Стародубського⁴ князівств⁵. 1878 року велика статуя архангела Михаїла була встановлена на куполі нового будинку міської Думи у Києві.

З руйнуванням Української Козацької держави і перетворенням України на колонію її герб зникає з-посеред європейських державних гербів. Однак після революційних подій 1848 року в ролі всеукраїнського державного герба було

¹Герб з Архистратигом протягом півтора сторіччя ставився побіч родового герба кожного гетьмана, як одна з двох найвищих інсигнацій нової держави.

²Архистратиг Михаїл вважався заступником і опікуном українського воєцтва.

³Див. Р. О. Климкевич, Київський Арахистратиг, с. 212.

⁴Після повалення УНР московським більшовицьким військом землі Стародубського князівства були відторгнуті від України. Тепер у складі РРФСР.

⁵Р. О. Климкевич, там же, с. 212.

прийнято герб Романовичів — Золотий лев на блакитному щиті. Ця функція зберігалась за ним аж до 1918 року, тобто до проголошення УНР і визнання нею державним гербом Золотого Тризуба на голубому щиті.

Крім розглянутих вище основних українських державних і земських гербів, відомо ще кілька сотень земських і міських гербів, які розглядати тут не будемо, оскільки цей матеріал вимагає спеціального дослідження. Таке дослідження ведеться як у рамках «Українського генеалогічного і геральдичного товариства», осередок якого розмістився в Маямі, США, так і поза ним. Провідний фахівець з українського гербівництва д-р Роман О. Климкевич, продовжуючи працю над впорядкуванням українських гербів, розпочату М. Битинським, опрацьовує всі територіальні українські герби, печаті і прапори, готуючи енциклопедичне видання з цієї теми. Р. О. Климкевич вже дослідив понад 500 міських українських гербів, приготував до друку «Гербовник міст України» та опублікував кілька десятків статей у різних зарубіжних українських виданнях («Український Історик», «Новий Літопис», «Літопис Волині», «Київ» та інші). Є всі підстави сподіватись, що з утвердженням і розширенням суверенності України, проголошеної Верховною Радою УРСР, здобутки зарубіжного гербознавства про наші землі й міста стануть приступними українцям на метрополії, а українські метрополійні міста відродять свою давню славу і свої історичні герби. Для ознайомлення подаємо зразки деяких українських земських і міських гербів у табл. XIII (рис. 26—30) та в табл. IIIв (рис. 1—10).

Говорячи про графіку української державної символіки, не можна обминути її кольорових характеристик. Це пояснюється тим, що барва якнайпотаємніше включена в основу державних символів — національну символіку і має таке ж сакраментальне значення, як і знак¹. Зовсім не випадково імперські ідеологи, будучи заклопотані нищенням націй, що потрапляють у сферу їхнього впливу, намагаються у будь-який спосіб підмінити справжню національну барву яким-небудь подібним до неї ерзацом. Щодо українців, то в плані колоніальної барви чомусь найбільше щастило червоно-блакитному сполученню кольорів. У XVIII ст. червоно-блакитну хоругву дарував козакам турецький султан, у XIX — Габсбурги², а у XX ст. це зробили урядовці Сталіна.

Підмінюючи кольори прапорів, вороги національного поступу намагаються водночас якомога більше принизити

¹Про це докладніше сказано на початку роботи.

²Гречило А. До питання про національний прапор, «Пам'ятки України», 1989 р., № 4, с. 45 і 47.

справжні національні барви. Так, деякі імперські журналісти й сьогодні зневажливо називають українських патріотів жовто-блакитниками, не відаючи, що тим самим уподібнюються ординцям, які свого часу ввели до обігу термін «хохул» (російський варіант — «хохол»), котрий монгольською мовою означає ніщо інше, як блакитно (хох) — жовтий (ул, улу) ¹.

Здавалось би, яка різниця — жовто-блакитний чи червоно-блакитний? Однак різниця величезна, оскільки внутрішній зміст національної барви тісно пов'язаний з національною психологією ². «Чому міліцейський капітан, — риторично запитує В. Столецький, — на пероні залізничного двірця у Києві, заховавшись за газетний кіоск від недоброзичливого ока товаришів по службі, несміливо помахував рукою вслід львівському потягу, замаєному синьо-жовтими прапорами? По мужньому обличчю капітана котилися сльози. Потайки час від часу змахував їх рукавом кітеля...» ³

Ми продовжимо думку В. Столецького і також запитаємо: а чи знайдеться хоч одна людина на світі, яку б зворушив до сліз червоно-блакитний прапор? Запитаємо також від себе: чому у перші ж дні піднесення жовто-блакитного прапора біля Київської міськради він став осередком постійного, активного спілкування людей, чому його підніжжя постійно заставлялось квітами й свічками і чому таким самотнім був червоно-блакитний прапор, що висів поряд, по другий бік входу до міськради? Відповідь на всі ці запитання, мабуть, одна — душа сприймає тільки те, що створене душею... Отже, які барви зачіпають нашу душу?

На відміну від однозначного слова «колір», слово «барва» багатозначне. В старовину воно означало не лише певний колір, але й уніфікований одяг, тобто належність до певної групи людей ⁴. Один з діалектних варіантів слова «барва» на-

¹ Версія М. Роговича. Див. «Пам'ятки України», 1989 р., № 3, с. 45. Інша версія походження прозвіська «хохол», а саме: від назви «торчащего клока волос или перьев на голове» не витримує критики, оскільки українці ніколи нічого такого на головах не носили. Довгі чуби, т. з. «оселедці» (які, між іншим, теж не стирчали, а звисали) носила лише незначна частина населення — низові козаки, або січовики, яких, до речі, росіяни звали не хохлами, а «запорожцями».

² С. Наливайко, наприклад, вважає, що навіть традиційне ім'я київських князів — Володимир — у певному контексті може бути прочитане як Синьо-Жовтий. (Див. С. Наливайко, там же, с. 27).

³ Столецький В., Про польові квіти й національну символіку, «Дзвін», 1990, № 1, с. 148.

⁴ Грінченко Б. Л., Словарь української мови, т. 1, с. 29.

був значення матеріального барвника, це слово «фарба», інший «варна» — зберіг лише його друге значення: певної групи людей.

Як уже згадувалось, у давніх аріїв було три барви (варни): біла — старшина, жреці — правителі, яких звали рахмани (брахмани); червоно-малинова ¹ — воїни (шатри, кшатрії); чорна — сіячі та скотарі (вайш'ї і шудри).

Барви (варни) формувалися за віком — юнаки (отроки) воювали, отже, й їхню барву символізував колір крові; зрілі люди вели господарство, отже, мали символом колір чорноземи, а барву мудрих старців — рахманів, знавців законів і традицій — символізував срібно-білий колір сивини.

Нащадки індійської гілки аріїв зберегли назви варн, але належність до них зробили спадковою і тим переродили їх на кастові ознаки. У аріїв, що лишилися на батьківщині, традиції барв дожили до княжих, а де в чому і до козацьких часів. Збереглися в українській мові і старі назви варн, правда, в дещо змінених значеннях (шудра, рахманний, шатро та ін.).

Запорожці, як люди, що повністю присвятили себе священній війні за Україну, дотримувались звичаїв і символіки барви воїнів — зодягались у червоно-малиновий одяг і мали, крім мирного жовто-блакитного, бойовий, червоно-малиновий стяг; гетьман мав срібно-білого прапора ², військово-магнатські формування — червоно-білого, а військово-народні — червоно-чорного. Оскільки гетьман у певних ситуаціях мав виступати то від старшини, то від козацтва, то від селян, а то й від усіх зразу — він мав бунчуки ³ білого, червоного та чорного кольорів ⁴. Біло-червоно-чорна символіка кольорів збереглася й до сьогоднішнього дня на Східній Україні в традиції вишивати червоно-чорним по білому, що

¹ Синій (голубий) колір здавна вважається кольором духовності (неба). Тому, для облагороджування воїнів, його додавали до червоного, що й утворювало малиновий, який, на відміну від чисто червоного, теж, як і голубий та синій, уважався барвою духовності.

² Грушевський М., Історія України-Русі — (X), — т. 9. — Пол. 2 — с. 1125—1126. Білокінь С., Погляньмо вглиб історії. «Літ. Україна», 1989, 6 липня, с. 2, 3; Білокінь С., Національні кольори України, «Старожитності», К., 1990, липень, с. 10—11. Поряд з білим, гетьман міг (за лежко від політичної гри) користуватися й іншими прапорами.

³ Бунчуки, як і барви (варни), дуже давнього походження. Наші предки користувались ними задовго до н. е. Бунчуки з тих часів не збереглися, але розпис трипільської кераміки, яка збереглася, має ту ж біло-червоно-чорну барву. Ця ж триколірна барва й у Шіви, бога арійців, що прийшли в Індію з Причорномор'я.

⁴ Див. Сергійчук В. І., згаданий твір, с. 35.

символізує єдність усіх груп (барв, варн) у одному народі; в традиції оббивати труну білою та чорною й червоною матерією, в казках, піснях тощо.

Можна наводити чимало прикладів популярності біло-червоно-чорної барви на Україні, але жоден з цих традиційних кольорів не ставав державною барвою в силу двох причин. Перша полягає в тому, що ця триколірна барва є спільною для десятків націй і народностей, які розвинулися з єдиної давньоарійської спільності, а друга — в тому, що за цими кольорами, протягом тисячоліть, міцно усталилась соціальна функція¹. При всій популярності серед українців біло-червоно-чорних кольорів, уживаних для соціальної диференціації, національною барвою стала інтегруюча релігійна блакитно-жовта. Як уже згадувалось, традиція цієї барви дуже давня, ще доведична, хоча документально вона зафіксована лише з князівської доби.

* * *

Після батиївського погрому на Київських землях завмерла усяка національна і державна діяльність. Коли ж нація почала оживати, — відродилась і символіка. Національна барва з'являється по всій Україні і, насамперед, у розписах церков та у церковних речах — ризах, фарбованій різьбі іконостасів, у мальованих ставниках. Ця барва оживає також у творах мистецтва — мініатюрах і прикрасах, у масовому виготовленні жовто-блакитних тканин², у гербах українських земель³, міст і старшинських родів. За нашими підрахунками (по даних В. Лукомського і В. Мадзолевського⁴), понад сто дворянських українських родів мали жовто-блакитні герби і понад п'ятдесят комбіновані — релігійне злато-блакитне в поєднанні з соціальним (варновим) набором — червоне, чорне, срібне (біле).

Так герб роду Богунів мав голубий щит із золотою підковою і золотим кавалерським хрестом. Герби Нечаїв і Кулішів відрізнялися від герба Богунів тим, що підкова на

¹ Щоправда, найближчі сусіди українців по давньоарійській прабатьківщині — поляки й білоруси — обрали як державну однакову, магнатсько-воєнну, тобто біло-червону барву.

² Тканини з блакитними пасмами на жовтому тлі (або навпаки) масово вироблялись у Луцьку. Звідти вони розходились по всій Україні до Слобожанщини включно.

³ Блакитний щит із золотим хрестом входив до гербів Полісся і Підляшшя, з золотим левом — до герба Львова, з золотим орлом — до герба Перемиської землі і т. д.

⁴ Лукомский В. К., Мадзолевский В. Л., Малороссийский гербовник, СПб., 1914, с. 1—213.

щиті була срібна, а в Нечаїв ще й обернена. Герб Капністів мав щита, поділеного на голубе й золоте поля. У золотому полі була тризуба чорна гора, що вивергає полум'я і голубе стропило з трьома голубими хрестами. У нашоломнику два орлиних крила — золоте й голубе.

Щит, розсічений на золоте й блакитне поля, мали в своєму гербі Косачі. У гербі Кочубеїв — голубий щит, на якому два золотих хрести на червоному серці. Другий герб Тарновських мав голубого щита з золотою зіркою і півмісяцем. Герб Апостолів (отже, й гетьмана Данила Апостола) мав голубого щита з золотими зорями і золотим хрестом. Голубі щити з золотими зорями і хрестами мали роди Дворецьких, Долинських та багатьох інших українських дворян. Золоте й блакитне переважають у гербах графа Безбородька, гетьманів Дорошенка, Брюховецького, Розумовського та ряду інших представників генеральної старшини.

Жовто-блакитна барва панує і в гербах відроджуваних міст України: герб міста Лубен — рука, що тримає золоту булаву на голубому полі; Миргорода — золотий хрест на голубому полі; Городища — перехрещені золоті шабля й ключ на голубому полі. Майже всі герби Київщини обрамлялися жовто-блакитними корогвами. Жовто-блакитна барва типова також для гербів повітових міст Чернігівщини: герб Прилук — золота голова бика з рогами (двозуб) на голубому тлі; герб Лохвиці — в золотому полі ворота з трьома гострокінчастими вежами (тризуб) із голубими флюгерами (табл. III, рис. 4). Жовто-блакитну барву зустрічаємо і в прапорах та поховальному сукні ремісничих цехів, тобто міщан, і в поховальному обряді сільського населення ¹.

«Блакитні (сині) полотнища із золотим чи жовтим зображенням хрестів і почасти інших знаків — небесних світил, зброї, святих Михаїла, Юрія та інших стали переважати у XVII столітті. Лицьовий бік полкових і сотенних знамен мав нову емблему — лицаря козака із самопалом у золотому чи жовтому щитовому полі на блакитному полотнищі, а зворотний — полкову або сотенну емблему» ².

Жовто-блакитні козацькі прапори зафіксовані також І. Репіним у знаменитій картині «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Картину І. Репіна можна вважати

¹ Такий обряд зафіксовано в творах М. Гоголя, на що звернув увагу І. Й. Сеньківський (див. Дзвін, 1990, № 9, с. 138).

² Якимович Б., згаданий твір, с. 48.

історичним документом у силу багатьох причин, з яких назвемо три. Перша полягає в тому, що І. Репін ставився до своїх картин на історичні теми як до свідoctв, що мали документально точно відтворювати тогочасну історичну ситуацію. Перед їх написанням він довго і ретельно досліджував усе — від дрібних деталей одягу до типуажу зображуваних осіб¹. Друга полягає в тому, що картина створювалася під безпосереднім науковим керівництвом найбільшого знавця Запорізького козацтва, академіка Д. Яворницького. Третя причина — спеціальне дослідження правомірності жовто-блакитних прапорів у запорожців, виконане петербурзькими вченими за завданням російського імператора, який вирішив придбати картину. Висновок експертизи був такий: «... знамена козацкие, изображенные художником Репиным на картине, ... отражают в себе извечную преемственность цветов золотых и небесных, постоянно присущих для всех знаков отличий в Южной Руси (Малороссии) еще со времен Великих Князей Киевских, вплоть до роспуска запорожской вольницы императрицей Екатериной Великой. Сказаному имеется достаточно письменных подтверждений в отечественных и иностранных сугубо исторических источниках — в ряде предметов материального искусства тех древних времен»².

У XVIII ст. жовто-блакитні барви сяють на полкових знаменах Київського, Лубенського, Чернігівського полків. 1717 року для Полтавського полку було створено нову хоругву — блакитну з жовтим хрестом. З листа полтавського полковника Черняка до гетьмана (цього ж року) довідуємось, що на «сотенні хорогви» куплено «блакитного лудану», а жовтий лудан дано на крижі»³.

Як повідомляє В. Січинський «відомий дослідник Ч. Мазуркевич, одвідавши в першій половині XIX ст. т. зв. Військовий Собор у Катеринославі (Січеслав, Дніпропетровськ), поміж деякими реліквіями запорожського і взагалі Українського війська, описав 4 козацькі прапори. На всі чотири зразки — 3 прапори мали блакитне полотнище»⁴.

Національні барви переважали в одязі реєстрового козацтва — голубі жупани і жовті свити, або жовті жупани і голубі контуші та шаровари. Найчастіше жовто-блакитні барви

¹ Як відомо, для створення образів запорожців І. Репін запрошував позувати не професійних натурників, а прямих нащадків тих, що зображені на згаданій картині.

² Цитується за П. Василевським (див. «Дзвін», 1990, № 9, с. 158).

³ Січинський В., згаданий твір, с. 54. Як пояснює В. Січинський, цитований вираз означає, що «поле прапору було блакитне з жовтим обрамованням, френзелями («крижі») навколо». В. Сергійчук прочитує не «крижі», а «пряжі» (згаданий твір, с. 18).

⁴ Січинський В., згаданий твір, с. 54.

вживалися у козацькому вбранні за часів Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького та у гайдамацькому одязі часів Коліївщини ¹.

Найдовше жовто-блакитний одяг утримувався в Чорноморському козацькому війську на Кубані, заснованому там після ліквідації Запорозької Січі. Національним одягом кубанців і досі є сині жупани.

Показова також метаморфоза герба Мстиславової гілки Мономаховичів — архангела Михаїла, що мав біло-червону барву, як і належить військово-магнатським атрибутам. Ставши за литовсько-польської доби знаком Київської землі, тобто змінивши свій соціальний зміст на національний, герб поступово почав змінювати барву, і за XVII—XVIII століття тло цього герба стало голубим, а навколо голови архангела з'явилася золота аура. У цих українських національних барвах київський герб дожив до революції, яка замінила його традиційними державними символами.

Під жовто-блакитними та блакитно-жовтими знаменами відстоювали свою свободу українці у XV столітті (Грюнвальдська та інші битви). У XVI, XVII й XVIII століттях ця барва, поряд з малиною, була піднесена на козацьких знаменах, у XIX — узаконена в Галичині. З 1815 року під синьо-жовтими знаменами засідала українська шляхта у сеймі «Галиції та Льодомерії», під тими ж прапорами український батальйон гірських стрільців у складі російського війська воював в Угорщині ²; 1848 р. у Львові в залі Духовної семінарії, прикрашеної синьо-жовтими прапорами, відбувався з'їзд ста руських вчених. У Станіславі (Івано-Франківську) на відкритті відділу Руської Ради студенти носили жовто-сині кокарди та золочені леви на голубих стяжках ³.

У XX ст. під блакитно-жовтими і жовто-блакитними прапорами сини України билися з німецькими й польськими окупантами, з білими й червоними арміями російської імперії.

Звертає на себе увагу органічна близькість українців різних земель із національною блакитно-жовтою барвою, яка виразно виявилася за середньовіччя, коли почалась повсюдна фіксація та формалізація національної символіки. Як відомо, Київщина на цей період усталила золотого тризуба на голубому полі, Галичина — золотого лева на голубому полі, Перемиська земля — золотого орла на голубому... Так на різних

¹ Якимович Б., згаданий твір, с. 45.

² Столецький В., Про польові квіти й національну символіку, «Дзвін», 1990, № 1, с. 143.

³ Січинський В., згаданий твір, с. 55.

землях України узаконилась однакова національна барва. Збіг досить промовистий, якщо зважити, що ці землі на той час не були об'єднані в єдиній українській державі і що найуживанішими у тогочасних гербах і прапорах були традиційні давньоарійські кольори — білий, червоний і чорний.

Промовистим є також той факт, що поділена між двома імперіями Україна, позбавлена протягом століть будь-яких національних прав, отже й права не те що на державну, а й на національну символіку, негайно відроджувала її у незмінному вигляді, як тільки слабла імперська влада. Так, після австрійської революції 1848 року блакитно-жовті прапори відразу замайоріли у Львові, Дрогобичі, Стрию, Яворові та в інших містах Галичини. Під цими прапорами формувалися загони української народної гвардії, відроджувались елементи державності й національне життя. Синьо-жовтою барвою прикрашалися й загони селянської самооборони, створені на початку 1849 р. у Сяноку, Самборі, Стрию, Коломиї та Станіславі (голубі мундири з жовтими відлогами), синьо-жовті лафети гармат тощо. Ці ж кольори панували в мундирах галицьких гірських стрільців, організованих того ж року у складі австрійської армії.

Аналогічну картину спостерігаємо й у Східній Україні після революції 1905 р. Незважаючи на заборону російського уряду відзначати 100-літню річницю від народження Велико-го Кобзаря, київське студентство вийшло у березні 1914 р. на маніфестацію під жовто-блакитними прапорами. 25 березня 1917 р. жовто-блакитні і малинові запорозькі прапори вже увітчували маніфестації в багатьох містах імперії, в тому числі й двадцятитисячну демонстрацію у Петрограді.

«Над натовпом перед Казанським собором майоріли величезні прапори жовто-синього забарвлення колишньої Запорозької Січі й Гетьманщини» (з газети «Речь»). «У всіх жовто-блакитні стяжки. Написи на жовто-блакитному полі — «Хай живе вільна Україна!» (з газети «Русская воля»). Подібні маніфестації відбулися в Омську, де було піднесено тридцять великих українських прапорів і кілька сот малих, у Томську, в Царському Селі та інших містах Росії.

Тимчасовий російський уряд вирішив скористатися з національного піднесення українців для підвищення боєздатності російської армії. З цією метою почалося формування українських національних частин, як раніше це зробили у австрійській імперії. Перші ешелони українізованого війська почали прибувати на фронт у травні 1917 року, а вже 1 липня 6-й українізований корпус російської армії був кинутий у на-

ступ під жовто-блакитними прапорами. З першого ж удару корпус захопив три лінії німецько-австрійських окопів...

Далі сталося те, чого не передбачили ні російські, ні австрійські генерали — під однаковими жовто-блакитними прапорами зіткнулися у бою російські й австрійські українці.

Однокровних братів з обох імперій гнали вбивати один одного. Це спричинилося до несподіваного унікального феномену, що одержав назву «братання» і, поширившись на інші фронти, став характерною рисою кінця Першої імперіалістичної війни.

Жовто-блакитна барва була настільки загально усвідомленою як національна українська, що узаконення Центральною Радою жовто-блакитного прапора, як державного символу, яке сталося 22 березня 1918 року, не викликало ні в Україні, ні в Росії жодного сумніву щодо правомірності цього акту.

Через місяць (29 квітня 1918 року) було піднято український морський прапор¹ на флагмані Чорноморської ескадри, а ще через місяць (18 липня) затверджені Радою жовто-блакитні військові прапори затріпотіли над армійськими військовими підрозділами.

13 листопада блакитно-жовтий прапор був затверджений як державний символ Західноукраїнської Народної Республіки, а 20 березня 1920 р. — Закарпатської України, що увійшла до складу Чехословаччини. Українська символіка визнається урядами інших держав. На Українських землях, що входили до складу Польщі, Чехословаччини та Румунії, жовто-сині знамена вивішуються з нагоди усіх національних свят, під цими барвами з хлібом-сіллю зустрічали західні українці радянські війська 1939 року. Війська, однак, відкрили стрілянину по жовто-синіх прапорах із гармат і кулеметів. Тогочасна радянська влада суворо заборонила українську державну символіку, глибоко образивши цим національні почуття українського народу.

* * *

Після сталінського погрому, як і після Батиївського, всяка національна діяльність на Україні завмирає, цілі покоління виховуються у ворожому ставленні до символіки дідів, прадідів і пращурів, до святинь свого народу. Однак, як і після татаро-монгольської навали, процес духовного відродження нації починається з відродження національної і державної символіки...

¹ Жовто-блакитний з тризубом.

Перший український прапор піднято у Львові 1989 року. Цього ж року під національним прапором по Дністру рушила екологічна експедиція... «Жителі Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Хмельницької, Чернівецької областей, побачивши синьо-жовтий прапор на флагманському катамарані Львівської експедиції «Дністер-89», вибігають до сивої ріки, махають руками, закликають пристати до берега, стають навколішки і моляться. Старе й мале... На рідний стяг...»¹

Як і треба було сподіватись, національна символіка зустріла шалений спротив імперіалістів сталінсько-брежнєвського гатунку та їхніх посіпак-манкуртів із денационалізованих і русифікованих верств суспільства. На прапороносців нацьковували хуліганів і «активістів». Прапори видавали, рвали і топтали ногами, але це не допомогло. Національна барва все частіше і густіше спалахувала на мітингах і демонстраціях, поширюючись по всій українській землі, в Москві, Ленінграді... Минув рік... Море блакитно-жовтих прапорів заливає площу перед Верховною Радою в Києві на час її роботи, національні прапори височать над обласними, міськими і районними Радами Київщини, Львівщини, Івано-Франківщини, Тернопільщини, Житомирщини, Полтавщини, Вінничини, Сумщини та інших областей.

«Двоє молодих людей,— розповів якось Євген Сверстюк,— (один з них міліціонер), розмовляють, а між ними блакитно-жовтий прапор. Підходжу і питаю: «То чий же то прапор?»

«НАШ!» — гордо відповідає міліціонер... І все це за один лише рік!»

Сьогодні наш прапор з написом «Україна» майорить на вершинах Гімалаїв, Ельбрусу і Кіліманджаро, а блакитно-жовта барва, як українська національна символіка, утвердилась на всіх материках планети. Під час зустрічі у Києві прем'єр-міністра Канади М. Б. Малруні останній несподівано рушив убік від визначеного йому напрямку. Виявилось, що там у кутку, далеко за головами офіційних зустрічальників, канадець угледів кілька знайомих блакитно-жовтих прапорів і пішов потиснути руки українцям.

Як відомо, кожен з нас має біополе, яке в певних умовах можна бачити довкола нашого тіла у вигляді різнобарвного світіння — аури. В барвах аури відбивається стан нашої психіки — байдужість мигтить сірим, гнів спалахує червоночорним, інтелект світиться жовто-золотистим, духовність —

¹ *Столицький В.*, згадана ст., с. 143.

голубим... Усе це здавна знали (і бачили) маги, рахмани і гностики усіх релігій, а сьогодні бачать екстрасенси і знає кожен, хто читає наукові й науково-популярні журнали, де часом вміщуються аурограми, кольорові фото аури тощо¹. Отже, блакитно-жовта барва аури — це барва інтелектуально і духовно розвиненої людини. Наші предки, для яких вона була природною, побачили в ній національний символ. Вони не вміли фотографувати, але вміли бачити ауру краще від нас...

Очевидно, саме ця аура, саме цей світлий і високий склад енергій і викликають агресивність слабнучої Калі-юги. Однак жоден опір темних сил не зможе зупинити національне відродження. І цілком закономірно 19 лютого 1992 року Верховна Рада України постановила: Затвердити «тризуб» як малий герб, вважаючи його головним елементом великого герба України.

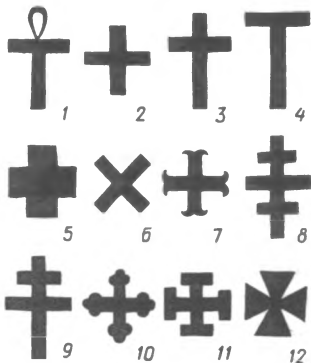
Часи кривавої Калі-юги, з її важкими, темними енергіями, минули... Настає ясний день Саті-юги, і ніяким породженням космічної ночі — вампірам і вовкулакам — уже не зірвати наростання мирного троїстого потоку животної енергії і не заховати все яскравішого сяйва жовто-блакитної аури нашого народу.

¹Див., наприклад, «Наука і суспільство», 1989, № 5, с. 49.

Таблиця 1. Абстрактні символи світобудови:

1. Знак астрального вогню, а також фалічний знак (обеліск). Символізує чоловічий (позитивний) чинник світобудови — Бога Батька, а також Світло, Силу, Мудрість, Північний полюс. 2. Знак астральної води. Символізує жіночий (негативний) чинник світобудови — Богиню Матір, а також Слово, Знання, Південний полюс. 3. Знак хреста, тобто поєднання чоловічого й жіночого чинників у спільному нащадку. Символізує Бога Дитя, Святу Трійцю, а також єднання, Любов, Життя, Творення. 4, 5. Знак руху (сварги або свастики). Пряма сварга символізує рух творення (проявленого світу) від матерії до духу, тобто еволюцію, обернена — зворотний рух (від духу до матерії), тобто інволюцію. Знаки сварги можуть символізувати і рухи часток творення, наприклад, Сонця (в цьому разі вони символізують схід і захід). 6. Піраміда, трикутник — варіант знаку вогню з доповнювальною репрезентацією триєдиності чоловічого чинника світобудови (триєдина вогненна енергія Шіви, триєдиний Агни і т. ін.) 7. Варіант знаку води з доповнювальним значенням триєдиності жіночого чинника (триєдина волога енергія Вішну, троїста сила Великої праматері). 8. Варіант знаку хреста з додатковим значенням триєдиності кожного з чинників світобудови. 9—10. Знак Святої Трійці (Тризуб, Тріалія, Тришула, Трідент). Символізує триєдину космоторчу (життєтворчу) енергію світобудови, а також триєдиність чоловічої енергії, або триєдиність жіночої енергії. 11. Знак священного вогню (триквестер). 12. Знак циклічності світобудови і світотворчих процесів (інволюція — еволюція); як єгипетський ієрогліф символізує також рот, вхід, заповіт. 13. Знак Трійці у даосів. 14, 15. Японські варіанти знаку даоської Трійці. 16. Знак проявленого Всесвіту, триєдиного Буття, початку, розвитку і кінця світобудови. Має назви: Жезл Кадуцея, Стовбур Ашватха.

Таблиця 1а. Різновиди Хреста:

1. Староєгипетський. 2. Грецький. 3. Латинський. 4. Тауподібний. 5. Козацький. 6. Андріївський. 7. Хрест — двозуб. 8. Папський. 9. Лоренський. 10. Хрест — трійці. 11. Хрест — сварги. 12. Скитський, пізніше Боспорський, Мальтійський, Козацький-кавалерський.

16. Різновиди Тризуба:

I) архайчні: 1. Трипільський. 2. Хетський. 3. Савроматський. 4. Боспорський. 5. Хорезмійський. 6. Київської Русі. *II) класичні:* 1. Еллінський. 2. Боспорський. 3. Кавказький. 4 і 5. Київської Русі. *III) комбінаторні:* 1 і 2. Боспорські. 3. Іранський. 4. Кушанський. 5. Князя Мстислава (Тмутороканський). *IV) обернені:* 1. Савроматський. 2 і 3. Боспорські. 4. Кавказький. 5. Кримський. *V) стилізовані для державного знаку:* 1. Скитсько-боспорський. 2. Кримсько-татарський. 3. Литовський. 4. Київської Русі. 5. УНР. *VI) квіткоподібні:* 1. Кавказький. 2. Савроматський. 3. Еллінський. 4. Антський. 5. Аланський. 6. Індійський. *VII) вогнеподібні:* 1. Полум'я Шіви. 2. Тибетський варіант даоської Трійці. 3 і 4. Африканські знаки любові і полум'яного прагнення. *VIII) триконечна зброя:* 1. Харі Хари. 2. Шіви. 3. Дурги. 4. Посейдона. *IX) триелементні корони:* 1. Нехбета. 2. Осіріса. 3. Гора. 4. Хорсафаса. 5. Дурги.

6

5

4

Х) трикомпонентні фортеці на гербах: 1. Озерських. 2 і 3. Ханенків. 4. Киселів. 5. Гржимала. 6. Міста Львова.

Таблиця Ів. Символи проявів світоворення.

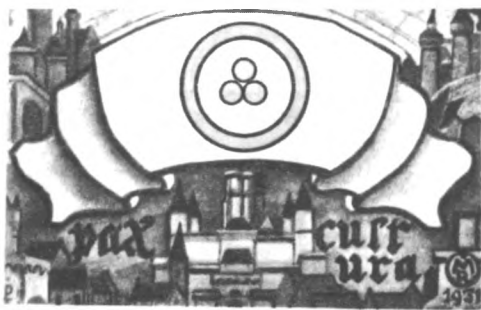
«Дерево життя» кабалістів — схематичне трьохаспектне зображення організованого простору Сонячної системи, ієрархії та взаємозв'язків її елементів та символів. Структурування «дерева» нагадує розгорнене структурування Тризуба (три напрямні, переплетені між собою). Вінчає дерево (корона) знак класичного Тризуба.

1

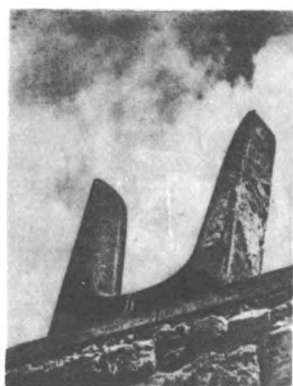
5

4

Таблиця II. Іпостасі Тризуба:

1. «Недрімаюче око», зображуване на стінах християнських храмів. 2. Кінь щастя (знаки Чинтамані). 3. Прапор Світу. 4. Пакт культури. Всі три картини мають за основу символ триєдиної життєтворчої енергії — Триколо. 5. Вішну, найвищий Бог індуїстів, що забезпечує всезагальний порядок (дхарму) триєдиної світобудови і гармонію в ній, має корону типу карітамукута, оздоблену Тризубом, руки з трьох боків прикрашені триязыким полум'ям, та диск, з якого полум'я виривається в трьох площинах (угору—вниз, праворуч—ліворуч, вперед—назад).

1

2

3

4

5

6

Таблиця III. Приклади конкретизації абстрактних символів триєдиної і двоєдиної сили:

1. Стіна святилища в Кноссі з монументальним зображенням двозуба у вигляді священних рогів (Кріто-мікенська культура, XVI ст. до н. е.). 2, 3. Зображення егейської Богині землі у вигляді тридента (Кносс, XIV—XII ст. до н. е.). 4, 5, 6. Букранії (предмети культу, Ольвія, IV—III ст. до н. е.).

1

2

3

4

5

Таблиця IIIa. Конкретизація трійці на печатках українських старшин.

Печатки: 1. Дем'яна Многогрішного, чернігівського полковника і гетьмана, 1669 р. 2. Юхима Лизогуба, чернігівського полковника, 1702 р. 3. Андрія Марковича, лубенського полковника, 1716 р. 4. Тимофія Олексійовича, стародубського полковника, 1678 р. 5. Дмитра Зеленого, лубенського полковника, 1703 р.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

12

10

11

IIIб. Символіка Трійці в гербах українського дворянства:

1. Луб'янівські. 2. Мануйловичі. 3. Паскевичі. 4. Годзави. 5. П'ятироги. 6. Новіцькі. 7. Нарбути. 8. Стожки. 9. Полетики. 10. Костенецькі. 11. Товстоліси. 12. Розумовські.

ШІБ. Символіка Трійці в гербах українського дворянства:

1. Конкретизовані символи триєдності у вигляді Трійці — свічника з корінням (натяк на зв'язок знака з землею) на щиті й нашоломнику; три перехрещені списи (варіант давньоармійського знаку Трійці — трьох перехрещених стріл) на щиті та три арійські шестикутні зірки (без іудейського плетива і з крапкою в центрі) — кожна з яких символізує Трійцю.
2. На щиті варіант тмуророканського скіпетра (див. таблицю «Тризуби-на-вершя», рис. 3).
3. Тризуб на щиті, трое пер на нашоломниках.
4. Подвійний Тризуб-квітка на щиті, на нашоломнику і в центрі корони.
5. Тризуб-квітка на вершині зірки на щиті й нашоломнику, триелементний нашоломник.
6. Знак триквестера на щиті й нашоломнику, три зірки-трійці на щиті, триелементний нашоломник.
7. Конкретизований у вигляді ріжків триквестер на щиті, тризубчата корона в нашоломнику.
8. Три види зброї, перехрещені в серці (варіант арійського знаку Трійці — трьох перехрещених стріл), триелементний нашоломник.
9. Три перехрещені стріли на щиті, триелементний нашоломник.
10. На щиті три хрести в серці і три неперехрещені стріли.
11. Три стріли (варіант перехрещених) на щиті, триелементний нашоломник.
- 13, 14, 15. По три зірки на щитах, триелементні нашоломники.
- 16, 17, 18. По три види зброї на щитах (варіанти трьох перехрещених стріл).
19. Три рослинні тризуби на щиті (знак свята «Трійці», або інакше «Зелених свят», що наклеювався у ці свята з пелюсток на шибку). Триелементний нашоломник.
- 20, 21. Конкретизовані знаки Тризуба в нашоломнику.
24. Поєднання абстрактної і конкретної символіки Трійці — трикутник і три голови.
25. Три перехрещені стріли.
26. Конкретизований триквестер.
27. Три хрести.
28. Три жабки.
29. Варіант трьох перехрещених стріл.
30. Трійця знаків.
31. Три перехрещені стріли.
32. Триквестер.
33. Тризуб.
- 34, 36. Триелементний знак на щиті.
35. Три стріли. Триелементний нашоломник.

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

III.Б. Продовження

13. Стоколенки-Кириленки. 14. Гамалії. 15. Мовчани. 16. Ковтуновичі. 17. Троцькі. 18. Ковні. 19. Рубах. 20. Подольські. 21. Дембни. 22. Галузевські. 23. Якимовичі. 24. Кир'якови.

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

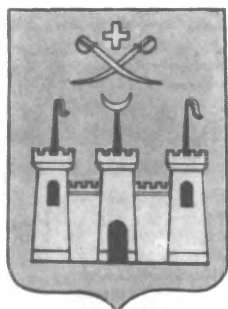
36

III.6. Продовження

25. Белти. 26. Тромби. 27. Ограновичі. 28. Батурські. 29. Джунковські. 30. Білкевичі. 31. Політковські. 32. Роля. 33. Паскевичі-Єриванські. 34. Косачі. 35. Комаровські. 36. Корчаки.

1

2

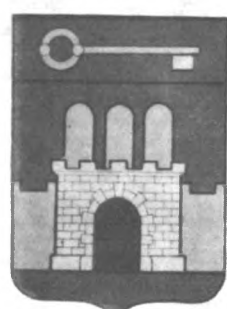
3

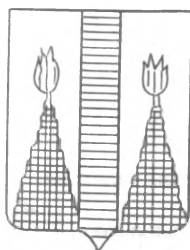
4

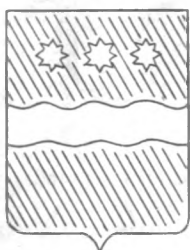
5

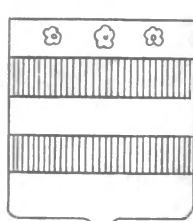
6

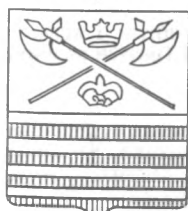
7

8

9

10

Таблиця IIIв.
Символіка триєдності в гербах українських міст.
Трикомпонентне структурування гербового зображення:

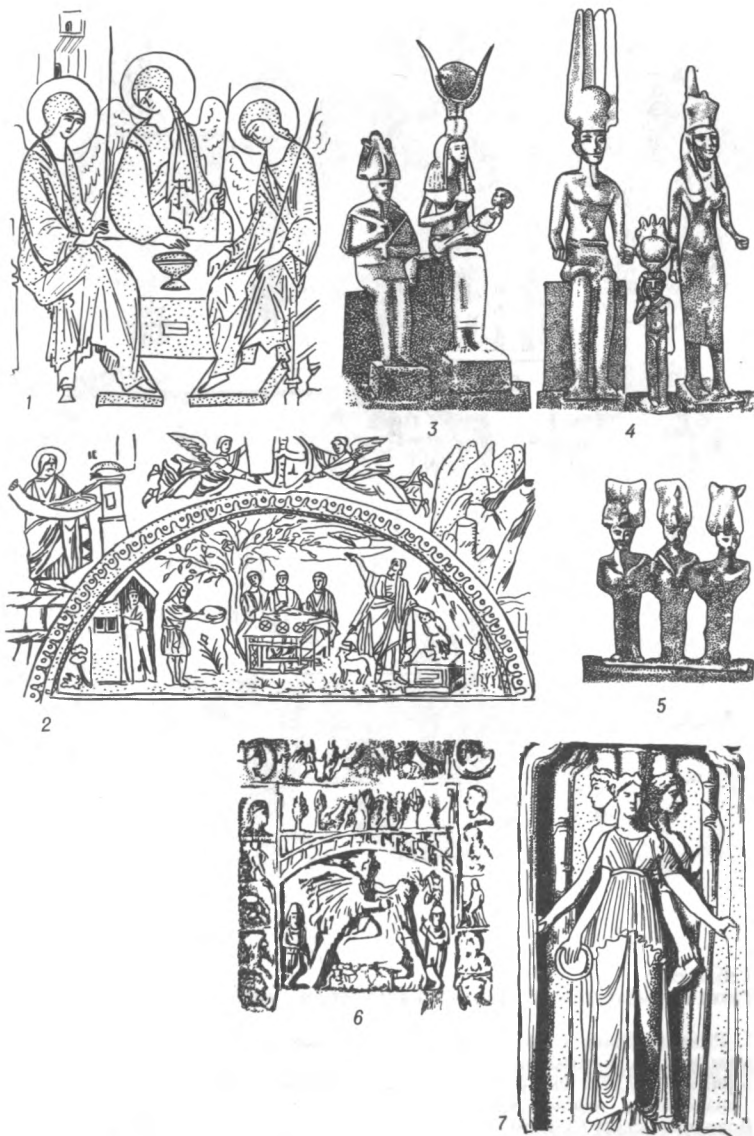
1. Остер. 2. Хотин. 3. Станіслав. 4. Лохвиця.
5. Белз. 6. Перекоп. 7. Хабарівськ.
8. Благовіщенськ. 9. Прішив. 10. Бардіїв.

Таблиця IIIг. Символіка триєдиності в гербах українських гетьманів.

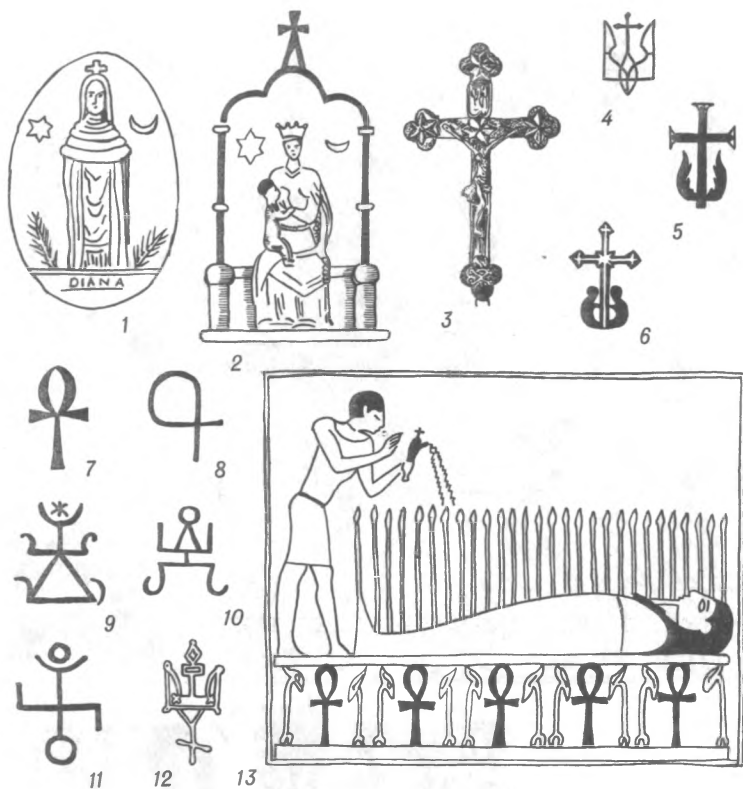
Герби гетьманів: 1. Михайла Дорошенка 2. Богдана Хмельницького, 3. Івана Виговського 4. Михайла Ханенка 5. Івана Самойловича. 6. Івана Мазепи 7. Івана Скоропадського 8. Павла Полуботка.

Герби мають трикомпонентну композицію знаків на щитах і корони з трійцями в центрі. Герби 2, 3, 6 мають також стилізовані Тризуби на щитах.

Таблиця IV. Конкретна містична символіка триєдності:

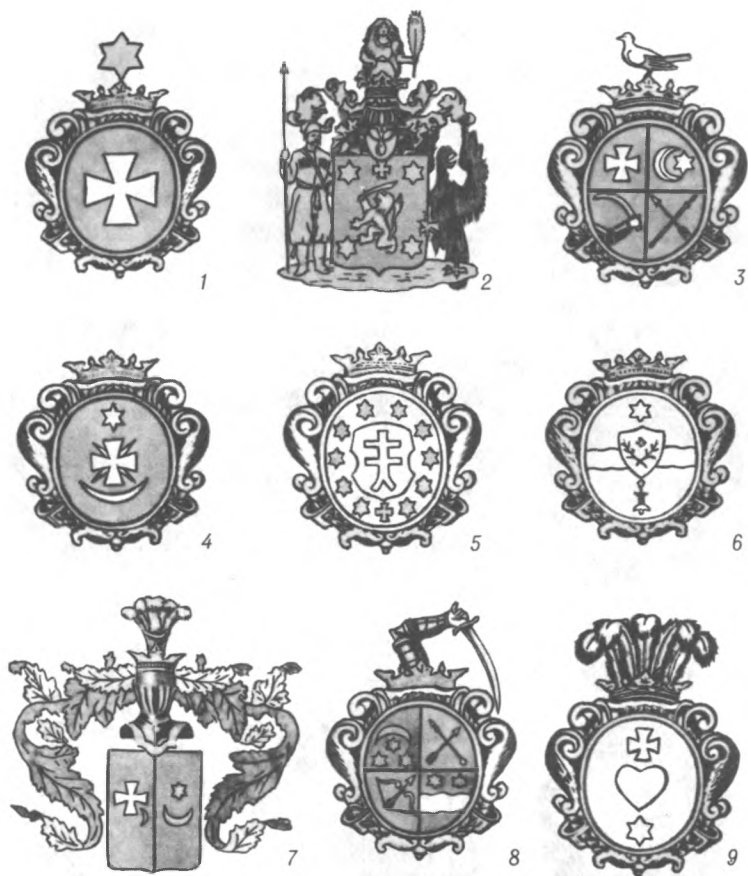
1, 2. Християнська Трійця (картина А. Рубльова та мозаїка у церкві Віталія у Ровенні). 3, 4. єгипетські трійці (Осіріс, Ісіда, Гор та Амон-Ра, Мут, Хойсу). 5. Троїстий Осіріс. 6. Троїстий Мітра (постаті по боках теж Мітри — ранковий і вечірній). 7. Троїста Геката (грецька богиня підземного світу).

Таблиця V.

Типи взаємозв'язків абстрактної і конкретної символіки тринидності:

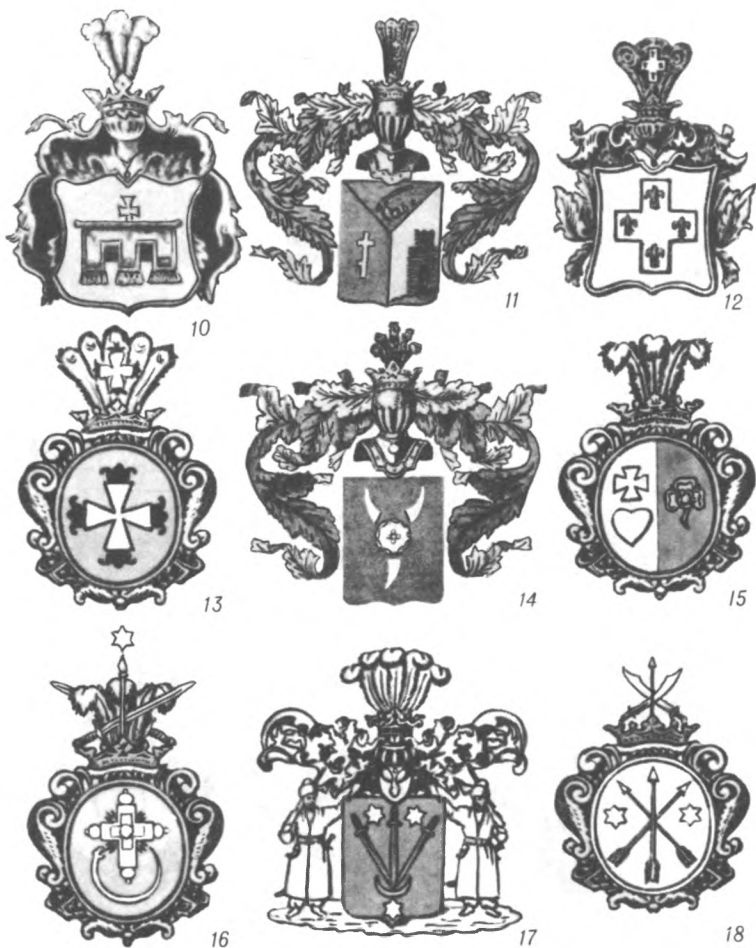
1. Римська Діана (українська Дана) зі знаком Хреста, шестикутної зірки і півмісяця. 2. Богородиця з тією ж символікою. 3. Хрест із шестикутними зорями. 4. Хрест із Тризубом на гербі Карпатської України. 5. Хрест із Тризубом на маківці Золотих воріт. 6. Хрест із Тризубом на маківках Володимирського собору. 7. Хрест Анкх (Єгипет, Індія). 8. Хрест Паша (Єгипет, Індія). 9, 10, 11. Знаки Сасанідського Ірану. 12. Родовий знак сина Володимира Великого князя Мстислава. Поєднує знаки Анкх, Тризуба, Трикутника і Хреста. 13. Єгипетський бог Осіріс. Лежить на Хрестах Анкх.

Таблиця Va.

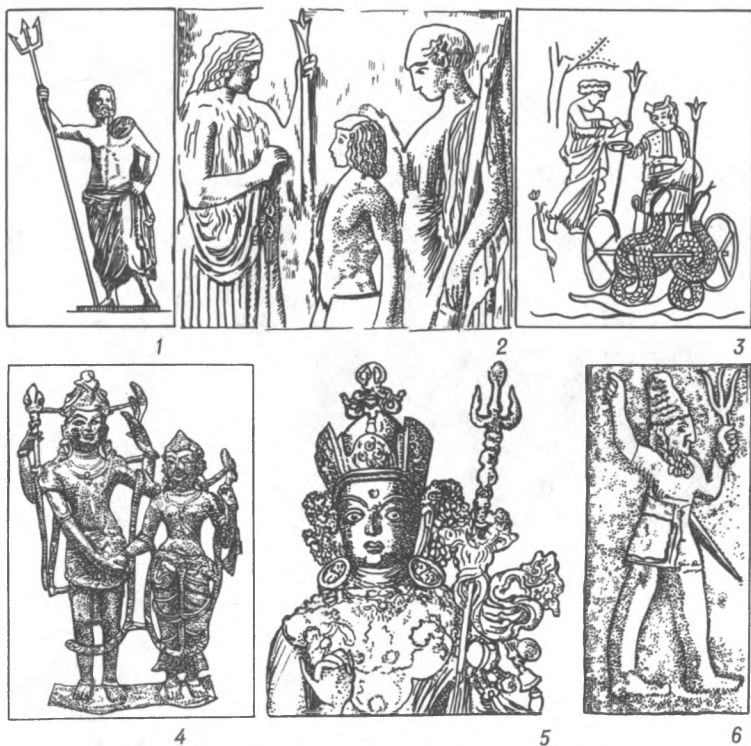
Поєднання різних знаків триєдності в гербах українського дворянства:

1—9. Поєднання Хреста і шестикутної зірки в гербах родів: Христіановичів, Довголевських, Круп'янських, Стефановичів-Донцових, Апостолів, Остряшкових, Тарновських, Дорошенків, Ркліцьких.

Ва (продовження)

10—16. Поєднання хреста і тризуба в гербах родів Радван, Кованьки, Божедарж, Сподатбоги, Булашевичі, Сухоти, Гудим; 17—18. Поєднання Троїстої зброї і шестикутної зірки в гербах Корицьких і Долинських.

Таблиця VI. Носії Тризуба:

1. Посейдон — родоначальник атлантів і царських скитів із бойовим Тризубом — «Триалія». 2. Грецька Богиня родючості й хліборобства, покровителька шлюбного і родинного життя Деметра вручає зерна пшениці засновнику хліборобства Триптолему. В руках у неї жезл із триденсовим навершям — символом триединої сили родючості. 3. Той самий сюжет, що і на рисунку 2. Тут обоє мають жезли з тридентами, схожими на квітку. Триптолем стоїть на колісниці — сяїлці, в яку впряжено двох священних зміїв. 4. Шіва в іпостасі Кальянасудра (Доброзичливий і Прекрасний). Передніми руками тримає свою наречену Парвати, а задніми — квіткоподібного тридента і триголового змія. 5. Засновник ламаїзму Падма Самбхава. 6. Хетський Бог Тешуб. 6а. Харі-Хара. Індуїстське божество, що поєднує атрибути Вішну і Шіви. 7. Шіва в іпостасі Бхайрава (Страшний руйнівник) тримає в руці бойовий Тризуб — Пінака. 8. Шіва, який виникає з лінги, спрямовує бойову трішулу на Бога підземного царства Яму, який приїхав на буйволі, щоб полонити прихильника Шіви Маркандея, котрий ховається за лінгу. Бог Яма правую задньою рукою спрямовує свого Тризуба на Маркандея, за Ямою — його слуги озброєні Тризубами. 9—11. Дурга (Неприступна) — караюча іпостась Богині-Матері. Має Тризуб і трилотосову корону. Такі ж корони і в небожителів, що визирають із-за хмар. 12. Ганеша (володар Ганги), син Шіви.

7

6^a

8

Таблица VI (продовження)

9

10

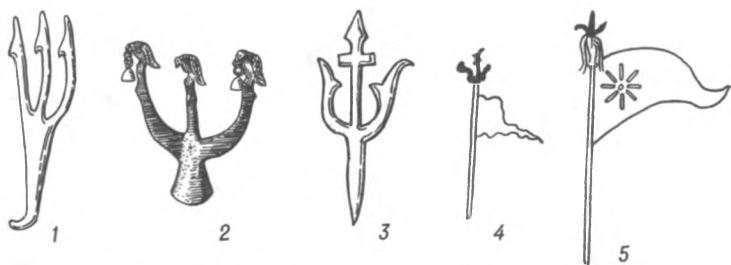

11

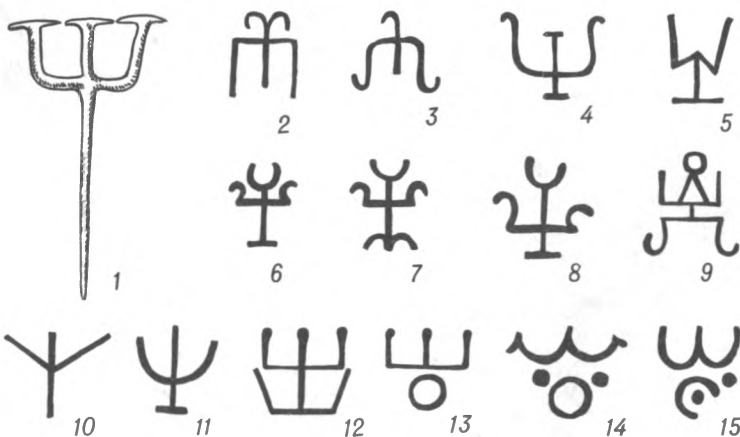
12

Таблиця VI (продовження)

Таблиця VII. Тризуби-навершя:

1. Навершя на списі старокняжої доби. 2. «Переможний» Тризуб-навершя з Лугової могили на Запорозжжі. 3. Навершя стяга з Північного Кавказу. 3. Стяг Святослава-Завойовника з навершям-тризубом (із болгарської мініатюри). 5. Стяг руського війська з Тризубом-навершям (з ікони «Знамення»).

Таблиця VIII. Знаки Тризуба на шляху аріїв від Чорного моря до Індії: 1—5. Західний Кавказ. 6—9. Сасанідський Іран. 10—11. Хорезм. 12—15. Кушани.

Таблиця IX. Трійця (Тризуб) на території України у IV—II тис. до нової ери:

1, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10. Трипале Божество трипільців — ймовірно, Варуна (Уран)¹. 3, 7, 11, 12. Трипалі рельєфи на керамічному посуді: 1. Жуківці. 2, 3, 5, 6. Ржищів (Наддніпрянина). 4, 7, 12. Лука-Врублівецька (Наддністрянина). 8, 9, 10. Траян (тепер належить Румунії); IV—III тис. до н. е. 13. Алтар трипільців у вигляді двох стилізованих постатей — Трушешти (тепер на території Румунії); IV—II тис. до н. е.

¹ Знаком Урана (Варуни) є Трійця.

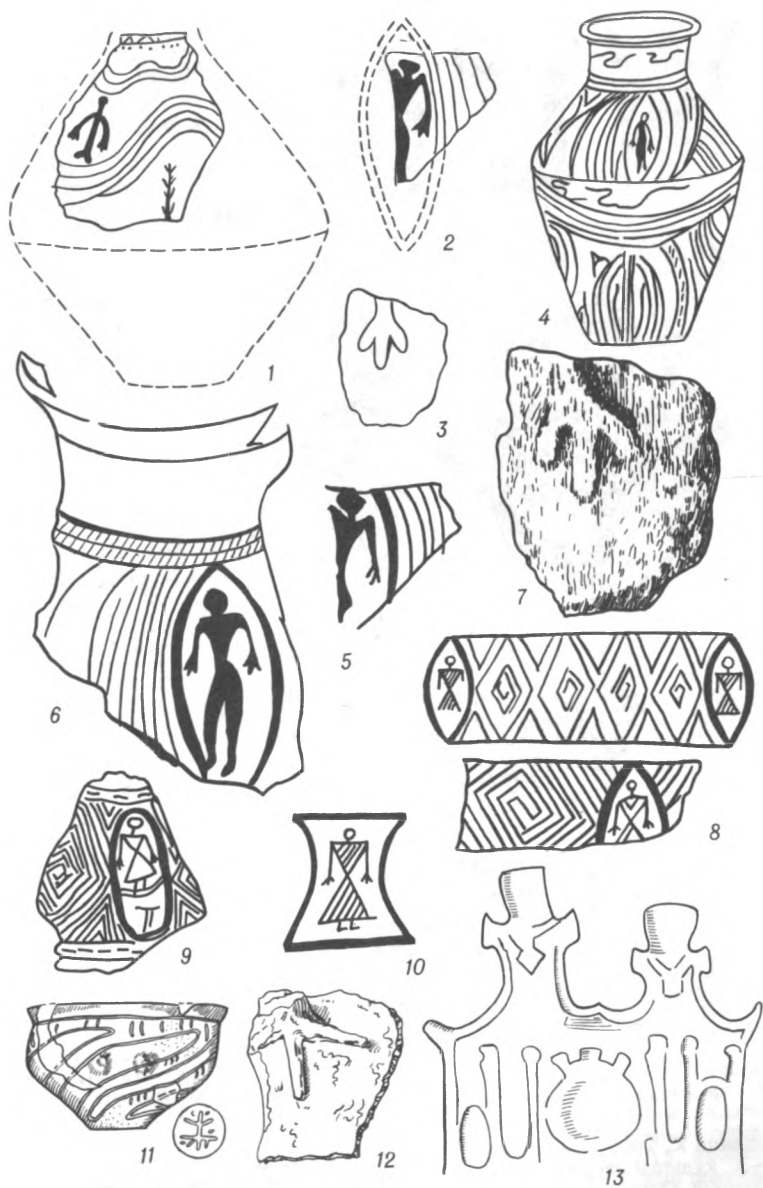

Таблица IX.

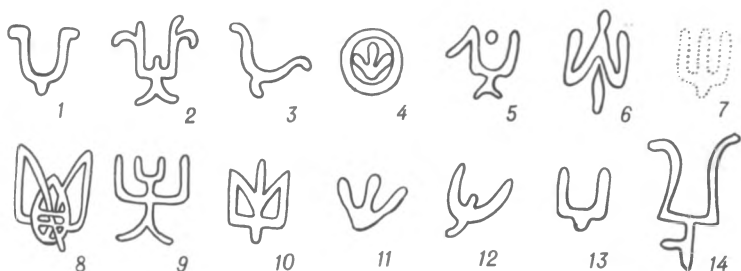
Таблиця X. Трійця на території України у 1 тис. до н. е.:

1—3. культові вироби із свинцю — «букранії». 4. Форма для відливки букраніїв. Ольвія. 5. Монети скіфського царя Савмака (на аверсі — профіль царя, на реверсі — голова бика, грецька легенда і знак Трійці). Знайдена на східному узбережжі Чорного моря (2 ст. до н. е.). 6. Грецька монета з Прієнти (IV—III ст. до н. е.). 7—10. Монети скіфського царя Фардзоя (1 ст. до н. е.).

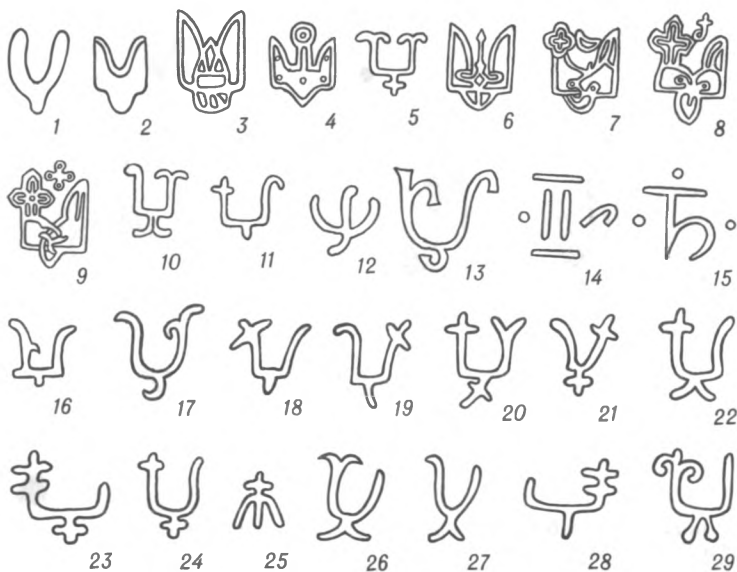
Таблиця XI. Тризуб на території України від початку н. е. і до князівської доби (I—VIII ст.)

1. Сарматський знак (на межі нової ери). 2—10. Боспорсько-сарматські знаки (II—IV ст. н. е.). 11. Дві золоті поховальні бляшки із золотої фольги (Боспорське царство). 12. Згорнутий Змій із трипалими лапами, розміщеними у вигляді Хреста. 13. Зображення на мармуровому капітелі надмогильної будівлі (Херсонес). 14. Монета з Пантікапея. 15. Бронзова прикраса до кінського убору (Боспорське царство). 16—19. Срібні прикраси на поясах (VI—VII ст. н. е.). 16, 21. Знаки з села Мартинівки (Київщина). 17. Знаки з села Хацки (Київщина). 18, 19. Трійця з села Перещелиного (Полтавщина). 20. Орнамент на дзеркалі з Ольвії, що стилізує згорнутого змія.

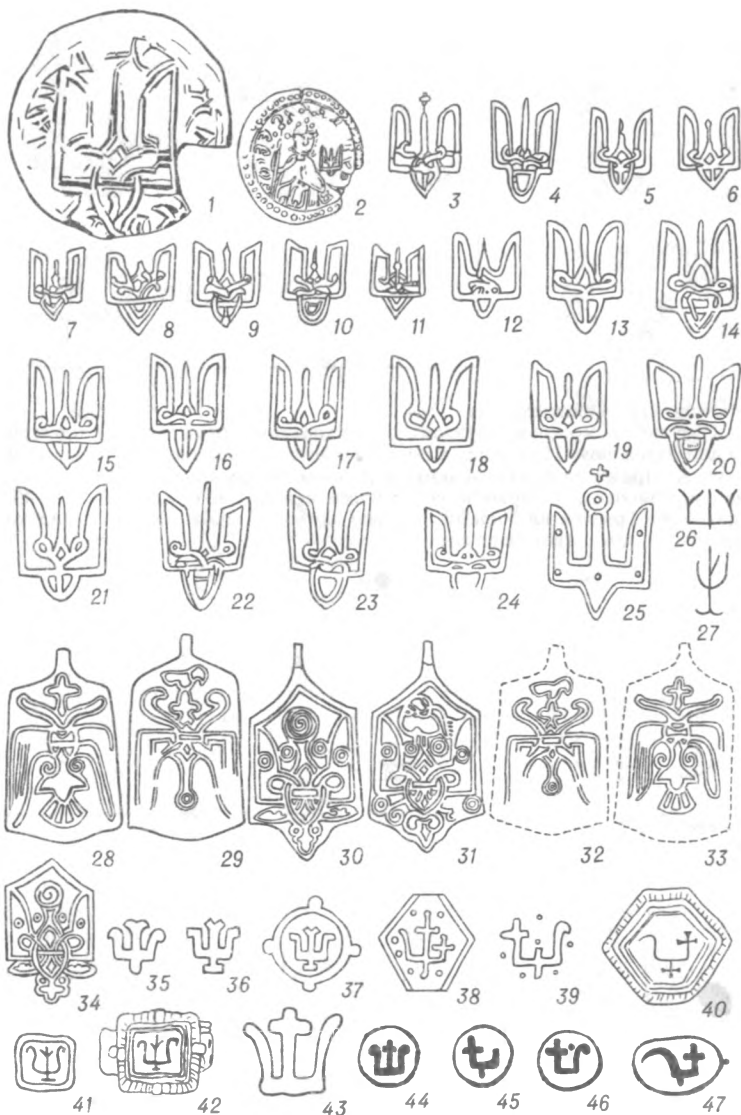
Таблиця XII. Тризуб і Двозуб на Україні князівської доби.

Ремісничі знаки — тавра на цеглі, керамічних та металевих виробих, знайдені поблизу міст: 1, 2. Канів. 3. Білгород. 4, 5. Вишгород. 6—9. Київ. 10, 11. Остерський Городець. 12. Чернігів. 13. Ізяслав. 14. Біла Вежа (Саркел).

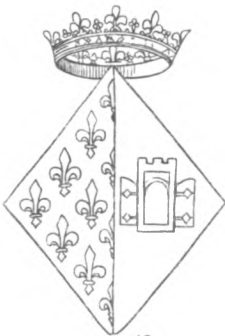
Таблиця XIII. Знаки Руриковичів.

1. Святослава Ігоревича. 2, 3. Володимира Мономаха. 4. Ярослава Мудрого. 5. Всеволода Ярославовича. 6. Володимира Мономаха. 7. Ізяслава Ярославовича. 8. Ярополка Ізяславовича. 9. Святослава Ізяславовича. 10. Олега Святославовича. 11. Всеволода Ольговича. 12. Юрія Довгорукого. 13. Андрія Боголюбського. 14, 15. Всеволода Велике Гніздо. 16. Святощі Давидовича. 17. Андрія Боголюбського. 18. Всеволода Ольговича (варіант). 19—29. Невідомих князів.

Таблиця ХІІб. Тризуб на київських монетах, нагрудних знаках, перстнях і пломбах.

1, 2. Монети Володимира з Тризубом. 3—24. Тризуби на монетах Володимира. 25. Тризуб на монетах Ярослава Мудрого. 26, 27. Знаки на грошових гривнях. 28—33. Мідні нагрудні знаки (підвіски) у Київській Русі (29, 31, 33 — зворотні боки знаків). 34—42. Знаки на металевих виробках (печатках, перстнях). 43—47. Знаки на пломбах.

48

49

Таблиця XIIб. Продовження.

48. Герб дочки Ярослава Мудрого, опублікований французьким істориком Клодом Праденом 1561 року в Ліоні. Найімовірніше, що герб створений самим К. Праденом на основі якихось родових знаків Анни, пізніше втрачених (гербівництво у Франції розпочалося пізніше, ніж жила Анна). 49. Топографія Тризуба на Україні. На мапі зазначені назви міст, де знайдено Тризуби на пам'ятках матеріальної культури. Мапа В. Січинського.

1

2

3

4

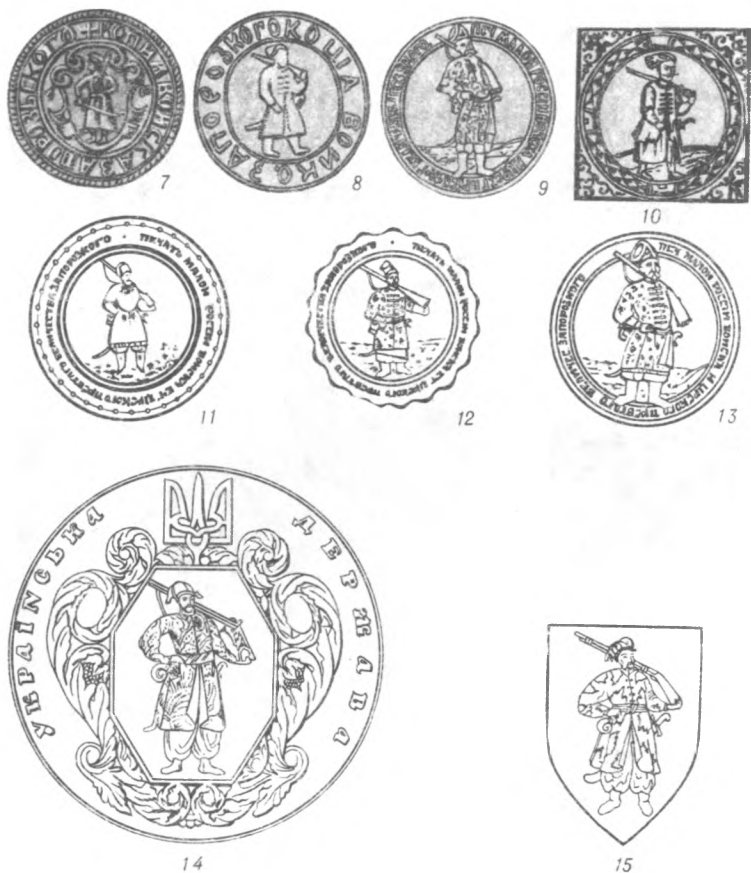
5

6

Таблиця XIII. Українські державні й земські герби XII—XX ст.:

1—6. Герб Київської землі «Архангел Михаїл». 1—3. Зображення архангела Михаїла на печатках Мономаховичів (XII—XIII ст.). 4. Герб Київського воєводства (XV—XVII). 5. Герб Києва (XVIII—XX ст.). 6. Сучасне зображення.

Таблиця XIII. Продовження.

7—12. Герб Війська Запорізького. 7. Печатка XVI ст. 8. Печатка XVII ст. 9. Печатка XVIII ст. 10. Ймовірно, печатка гетьмана Петра Сагайдачного. 11. Печатка гетьмана Дем'яна Многогрішного. 12. Печатка гетьмана Івана Самойловича. 13. Печатка гетьмана Івана Мазепи. 14. Печатка гетьмана Павла Скоропадського. 15. Сучасне зображення.

Таблиця XIII. Продовження.

16—22. Герб Романовичів «Золотий Лев». 16—18. Львівські магістратські печатки XIV ст. 19. Хоругва Львівської землі у Грюнвальдській битві 1410 р. 20. Герб Львівської землі XV ст. 21. Герб Львова XVIII ст. 22. Хоругва Яворовської руської гвардії, XIX ст.

23

24

25

Таблиця XIII. Продовження.

23—26. Герб «Куша». 23. Герб Кушинських. 24, 25. Магістратська печатка Києва (XVII ст.).

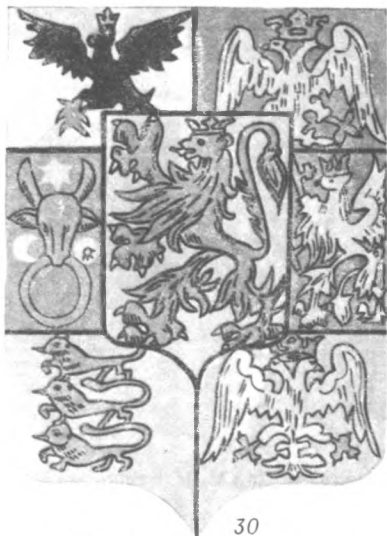
26

27

28

30

29

31

32

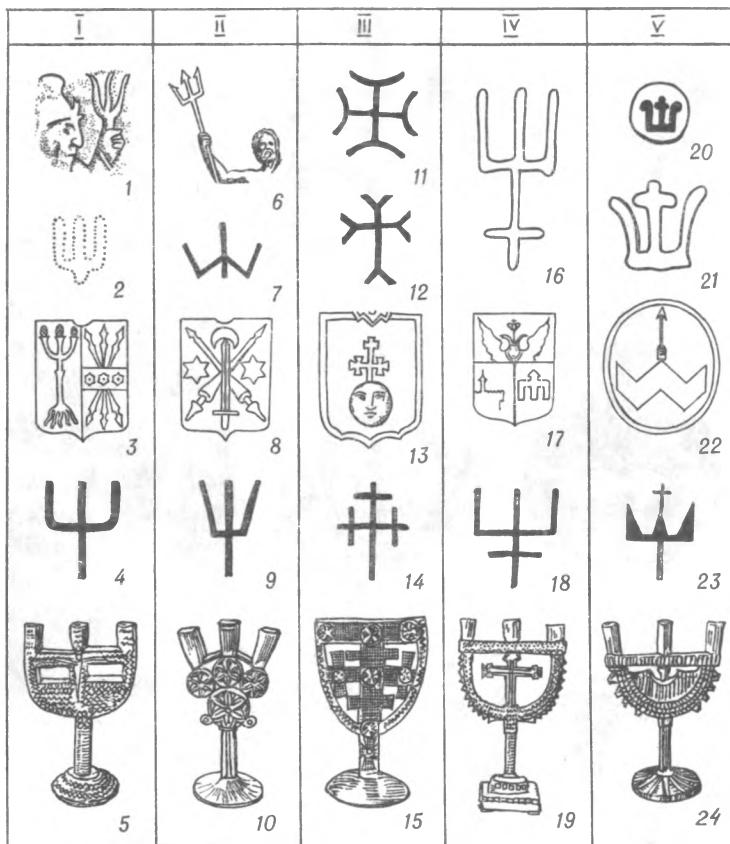
33

34

Таблиця XIII. Продовження.

26—30. Герби українських земель. 26. Герб Галицької землі (XV ст.). 27. Герб Карпатської України (XX ст.). 28. Герб Лемківщини (південної). 29. Герб Перемишльської землі на хоругві ополчення перемишлян у Грюнвальдській битві 1410 р. (реконструкція). 30. Герби українських земель за М. Битинським. 31—34. Герб УНР. 31. Сучасне зображення. 32. Великий державний герб; Малий державний герб. Велика печатка.

Таблиця XIV. Тисячолітня традиція форм знаків Трійці-Тризуба.

I форма.

1. Знак хеттів (II тис. до н. е.). 2. Полянський знак (I тис.). 3. Знак на гербі Луб'янівських (серед. II тис.). 4. Знак на гуцульській хаті (серед. XX ст.). 5. Трійця — ритуальний свічник (сучасний).

II форма.

6. Знак Посейдона (II—I тис. до н. е.). 7. Знак боспорського царя (I тис. до н. е.). 8. Знак на гербі Плаксіних (серед. II тис.). 9. Знак на гуцульській хаті. 10. Трійця.

III форма.

- 11, 12. Знаки іранських царів епохи Сасанідів (I тис. н. е.). 13. Знак на гербі Іваницьких (серед. 2 тис.). 14. Знак на гуцульській хаті. 10. Трійця.

IV форма.

16. Знак на цеглі з Володимира Волинського (I тис. н. е.). 17. Знак на гербі Паскевичів Єреванських. 18. Знак на хаті. 19. Трійця.

V форма.

- 20, 21. Знаки на пломбах (I тис.). 22. Знак на гербі Кручак-Голубових. 23. Знак на дверях. 24. Трійця.

1

2

3

4

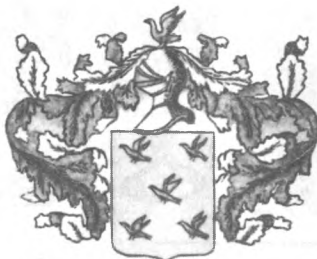
5

6

7

8

9

10

Таблиця XV. Трійці та інші дохристиянські знаки на гербах українського дворянства:

1. Даоський знак Трійці. 2, 3. Трансформація даоського знаку на гербах Галенківських і Шалав. 4, 5. Рослинна конкретизація Трійці на гербах Годземб та Рубанів. 6—10. Тварини (судячи з прізвищ, тотемні) на гербах Кур, Полукозиць, Чижевських, Куриленків-Тимошенків і Козловських.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

Таблиця XVI. Гуцульські ритуальні свічники — "Трійці".

Олексій Андрійович БРАТКО-КУТИНСЬКИЙ
НАЩАДКИ СВЯТОЇ ТРИЦІ
(Серія: «Історія. Нація. Культура»)

Редактор В. Н. Грабовський
Художник Ю. А. Бойченко
Художній редактор А. Й. Влязло
Коректор Н. Поклад

Здано до складання 28.01.92. Підписано до друку 16.04.92. Формат
84×108/32. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Ум. друк.
арк. 4,62. Тираж 30 000.
Київська фабрика друкованої реклами, 252067, Київ-67, Виборзька, 84.

Видавництво Міжнародного культурно-освітнього
товариства «Білий птах»

НАШАДКИ СВЯТОЇ ТРІЩ

Київ,
видавництво Міжнародного
товариства «Білий птах»